

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Amanda Gustafsson Johansson

Den störda definitionen

- En studie av termen allvarlig psykisk störning

LAGM01 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Helén Örnemark Hansen

Termin för examen: HT15

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och frågeställning	6
1.3 Problematisering	6
1.4 Metod	7
1.5 Material	8
1.6 Avgränsningar	10
1.7 Teori	11
1.8 Forskningsläge	13
1.9 Terminologi	14
1.10 Disposition	14
2 HISTORIK	16
2.1.1 Innan brottsbalkens införande	16
2.1.2 Brottsbalkens införande	18
2.1.3 Fängelseförbud - innan reformen 2008	19
3 GÄLLANDE LAGSTIFTNING	21
3.1 Utvecklingen från 1965 och framåt	21
3.2 Fängelsepresumtion – efter reformen 2008	22
3.3 Intyg enligt § 7	23
3.4 Rättspsykiatrisk undersökning	24
3.4.1 Rättspsykiatriskt utlåtande	25

3.4.2	Det rättspsykiatriska utlåtandets funktion	26
3.5	Socialstyrelsens Rättsliga råd	26
3.6	Överlämnande till rättspsykiatrisk vård	27
3.6.1	Lag om rättspsykiatrisk vård	27
3.6.2	Särskild utskrivningsprövning	28
3.7	Tillräknelighet – vägen framåt?	29
3.8	Allvarlig psykisk störning	30
3.8.1	Lagens definition	30
3.8.2	Förarbetens definition	30
3.8.3	Doktrинens definition	32
3.8.4	Slutsats	32
4	PRAXIS	33
4.1	Falun 1994	33
4.1.1	Tingsrättens prövning	33
4.1.2	Hovrättens prövning	34
4.1.3	Högsta domstolen	35
4.1.4	Slutsats	36
4.2	Åkeshov 2003	37
4.2.1	Tingsrättens bedömning	37
4.2.2	Slutsats	38
4.3	Gamla stan 2003	38
4.3.1	Tingsrättens bedömning	39
4.3.2	Hovrättens bedömning	40
4.3.3	Slutsats	41
4.4	Nordiska kompaniet 2003	42
4.4.1	Tingsrätten	42
4.4.2	Hovrätt	43
4.4.3	Högsta domstolen	44
4.4.4	Slutsats	45
4.5	Nyköping 2007	46
4.5.1	Tingsrätt	47
4.5.2	Hovrätt	49
4.5.3	Slutsats	50
4.6	Hörnefors 2011	50
4.6.1	Tingsrätt	50
4.6.2	Hovrätt	52
4.6.3	Högsta domstolen	52
4.6.4	Slutsats	54

4.7 Dalby 2014	54
4.7.1 Tingsrätt	55
4.7.2 Hovrätt	59
4.7.3 Högsta domstolen - prövades ej	60
4.7.4 Jämförelse med övriga fall	60
5 DEN NYANSERADE BILDEN AV TERMEN	63
5.1 Den erfarna lagmannen	63
5.2 Rättspsykiatrikern/Vetenskapliga rådet	64
6 ANALYS OCH SLUTSATSER	70
6.1 Analys	70
6.1.1 Hur har lagstiftningen och hanteringen kring allvarlig psykiskt störning utvecklats över tid?	70
6.1.2 Hur definieras allvarlig psykisk störning i lag och doktrin?	70
6.1.3 Hur tillämpas allvarlig psykisk störning i praxis?	71
6.1.4 Hur är synen på termen allvarlig psykisk störning hos yrkesaktiva jurister och rättspsykiatriker?	72
6.1.5 Finns det en juridisk och rättspsykiatrisk oenighet kring termen allvarlig psykisk störning som leder till en brist i förutsebarheten?	74
6.2 Slutsats	77
7 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	78
7.1 Litteratur	78
7.2 Förarbeten	79
7.3 Myndighetspublikationer	Fel! Bokmärket är inte definierat.
7.4 Tidskriftsartiklar	79
7.5 Övrigt	80
8 RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	81
8.1 Tingsrätterna	81
8.2 Hovrätterna	81
8.3 Högsta Domstolen	81

Summary

This paper discusses the predictability regarding the term *severe mental disorder* (allvarlig psykisk störning), both its definition and how its applied in the most serious violent crimes. To research the term through a broad perspective, a wide range of information has been reviewed and analysed.

Mentally abnormal offenders have been treated differently within criminal law as far as it is possible to examine the legal system, but what actually constitutes a mental deviation is not defined. A discourse analysis has been done to try to trace the different trends or reasoning regarding the legal assessment where offenders charged with serious violent crimes were suspected to have a serious mental disorder. This work has also particularly examined the history of the term, current legislation and potential change. The author has conducted interviews with a chief judge and a forensic psychiatrist about the term. Legal assessments regarding the justifications, explanations and references of serious mental disorder have been widely studied.

It is not seldom that offenders who commit serious violent crimes are seen as mentally abnormal by the public. The essay helps to clarify what actually constitutes a serious mental disorder and that it distinguishes itself from just a mental disorder. The Court has to, according to guiding precedents of the Supreme Court, assess the forensic psychiatric statement that treats the offender's mental state. The forensic psychiatrics assess if the offender committed the crime under the influence of a psychosis or a psychosis-like state. The court shall not make any own medical assessments but shall compare the reports from the forensic psychiatric examination and the Judicial Council on the basis of the facts in the investigation and the skills used in the investigation.

In short, the author found that the term is not predictable, but that the individual assessment is made in each case by a qualified team. The lack of predictability for the public is a great lack of legal certainty, but maintained somewhat by the knowledge that everyone gets an equal investigation. Regarding lawyers knowledge regarding the term, its definition is not important, because it is not lawyers who assesses if a serious mental disorder existed or not. It is a legal term, but the instrument of psychiatrists. The term severe mental disorder is not difficult to define, it is difficult to assess, but it is not the lawyers who conducts the assessment.

Sammanfattning

Denna uppsats behandlar förutsebarheten gällande termen allvarlig psykisk störning, både till dess definition och hur den tillämpas vid grova våldsbrott. För att undersöka termen har en mängd information beaktats och analyserats för att kunna genom ett brett perspektiv för att utreda termen.

Psykiskt avvikande lagöverträdare har särbehandlats straffrättsligt så långt tillbaka som det går att utreda, men vad som faktiskt utgör en psykisk avvikelse har inte definierats. En diskursanalys har gjorts för att försöka spåra olika tendenser eller resonemang vid den rättsliga bedömningen när lagöverträdare, som åtalats för grova våldsbrott, framkallat en misstanke om att en allvarlig psykisk störning föreligger. I detta arbete har även särskilt granskats termens historik, gällande lagstiftning och potentiell förändring. Det har genomförts intervjuer med en lagman och en rättspsykiatriker gällande termen. Domskäl har fått stort utrymme, särskilt dess motiveringar, förklaringar och hänvisningar gällande bedömningen av allvarlig psykisk störning.

Inte sällan ses gärningsmän som begår grova våldsbrott som psykiskt störda av allmänheten. Uppsatsen syftar till att förtydliga vad som faktiskt utgör en allvarlig psykisk störning och att begreppet skiljer sig från en psykisk störning. Rätten har genom vägledande praxis från Högsta domstolen att ta ställning till de rättspsykiatriska utlåtanden som behandlar lagöverträdarens psykiska tillstånd. Det rättspsykiatriska utlåtandet bedömer om lagöverträdaren begått brottet under inflytandet av en psykos eller ett psykosliknande tillstånd. Rätten ska inte göra någon egen medicinsk bedömning utan ska vid behov bedöma utlåtanden från den rättspsykiatriska undersökningen och Rättsliga rådet utifrån dess omständigheter vid utredningen och den kompetens som nyttjas vid utredningen.

Kort sagt fann författaren att termen inte är förutsebar utan att en individuell bedömning av kompetenta team görs i varje fall. Bristen på förutsebarhet för allmänheten är en stor brist i rätts säkerheten, men den upprätthålls något genom kunskapen om att alla får en likvärdig utredning. Gällande juristernas relation till termen är dess definition inte av vikt, då det inte är rätten som ska bedöma om en allvarlig psykisk störning föreligger eller ej. Det är en juridisk term, men det är psykiatrikernas arbetsverktyg. Termen allvarlig psykisk störning är inte svårdefinierad utan svårbedömd, men det är inte jurister som ska göra bedömningen.

Förord

Äntligen är det dags, den sista uppgiften som ska utföras på juristprogrammet har lämnats in och nu ska den bedömas.

Jag vill rikta ett stort tack till min otroligt stöttande handledare Helén Örnemark Hansen, som från dag ett varit en stöttepelare. Din tid, noggrannhet och tålamod bidrog mer än du tror till att denna uppsats blev vad den är.

Tack Pia Johansson, som berättade för mig när jag var 13 år att det var jurist jag skulle bli, tänk att du visste redan då! Sedan har du varit där hela vägen genom skolgången, från min första praktik i åttan till min stundande examen. Du är och kommer alltid vara min juridiska mentor.

Tack till mina föräldrar som egentligen också borde få en juristexamen efter dessa år. Ni har förhört, korrekturläst och diskuterat juridik (och mycket mer) med mig. Dessutom har ni tröstat och firat när det har krävts, utan er hade det aldrig blivit en jurist av mig.

Mina vänner, som också bollat idéer eller korrekturläst när jag känt mig ensam i min förvirring kring vad det faktiskt är jag skriver om. Speciellt Ulrika, Marie, Jeanette, Ingrid, Elin, Gunilla och Linda, ni har verkligen delat med er av er tid och ert tålamod - ni är änglar för mig!

Ett särskilt tack till min älskade Daniel, du har peppat, trott på mig och lyssnat när det tagit emot.

2016-01-06

Amanda Gustafsson Johansson

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
Dalbymålet	B 2669-15 Tingsrätten, B 1530-15 Hovrätten
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk tidskrift
LPT	Lagen om psykiatrisk tvångsvård
LRV	Lagen om rättspsykiatrisk tvångsvård
LPRU	Lagen om rättspsykiatrisk undersökning
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
Psykansvarskommittén	SOU 2002:3 Psykisk störning, ansvar och brott
Psykiatrilagsutredningen	SOU 2012:17 Psykiatrin och lagen - tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd
RMV	Rättsmedicinalverket
SL	Strafflagen
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning
TrR	Tidskrift för rättsvetenskap

1 Inledning

1.1 Bakgrund

”Det var på kvällen den 9 december förra året som [maken] sa till sin hustru att han hade en överraskning åt henne. Hon skulle därför ta på sig en stickad mössa och dra ned den för sitt ansikte. När hon hade gjort det tog han fram en nyinköpt slägghammare som han flera gånger slog henne med i huvudet. Svårt blödande föll kvinnan till golvet. Efter slagen lade [maken] den livlösa kroppen i en plastsäck som han lyfte in i bagageutrymmet på familjens ena bil. Därpå återvände han till huset, hämtade det lilla barnet som han satte i bilens barnstol och körde till stenbrottet utanför Dalby.”¹

Stycket ovan är hämtat från en av de många artiklar som från slutet av 2014 publicerades gällande det mål som idag är känt som *Dalbymålet*². Morden fick stort medialt utrymme och en hel del av svenska folket kom att följa utvecklingen som följde.³

Morden i Dalbymålet väckte många etiska frågor bland allmänheten. Under rättsprocessen som följde väcktes även ett antal juridiskt problematiska frågeställningar. Den främsta var den som kom att påverka påföljdsbestämningen. Detta grundade sig i att maken menade att han agerat under påverkan av en allvarlig psykisk störning och att hans påföljd till följd av det skulle bestämmas till rättspsykiatrisk vård. Tingsrätten och hovrätten ansåg dock inte att maken agerat under påverkan av en allvarlig psykisk störning och makens påföljd bestämdes till fängelse. Påföljden överklagades, men Högsta domstolen beslutade i oktober 2015 att prövningstillstånd inte skulle beviljas.⁴ Det var bedömningen av makens psykiska tillstånd som avgjorde valet av påföljd och det är bedömningen som studeras i uppsatsen. Vad var det som avgjorde makens psykiska tillstånd och vad togs i beaktande vid påföljdsbestämningen?

Det som främst behandlas i uppsatsen är termen allvarlig psykisk störning samt den lagstiftning och problematik som kretsar kring termen. Den information som presenteras gällande termen kommer sedan att appliceras på Dalbymålet. Det för att belysa och konkretisera de frågor som termen allvarlig psykisk störning väckt.

---

¹ Sydsvenskan, *Hustrun slogs ihjäl med en slägghammare*.

² B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

³ Bl.a. Sydsvenskan, *Hustrun slogs ihjäl med en slägghammare*.

⁴ B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

1.2 Syfte och frågeställning

Det som behandlas i uppsatsen är den problematik som uppstår när domstolen ska bedöma om en åtalad har utfört ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning. *Syftet är att utreda termen allvarlig psykisk störning och hur termen tillämpas.*

För att kunna hitta ett svar på detta är uppsatsens frågeställning:

Finns det en juridisk och rättspsykiatrisk oenighet kring termen allvarlig psykisk störning som leder till en brist i förutsebarheten?

För att kunna besvara den huvudsakliga frågeställningen kommer ett antal underfrågor bistå med vägledning:

- Hur har lagstiftningen och hanteringen kring allvarlig psykisk störning utvecklats över tid?
- Hur definieras allvarlig psykisk störning i lag och doktrin?
- Hur tillämpas allvarlig psykisk störning i praxis?
- Vilken är synen på termen allvarlig psykisk störning hos yrkesaktiva jurister och rättspsykiatriker?

Uppsatsen omfattar såväl ett historiskt perspektiv, en studie av nuläget samt ett försök att blicka in i framtiden. I fokus står den nuvarande definitionen, hur den utvecklats i praxis och tillämpningen av termen allvarlig psykisk störning.

1.3 Problematisering

En allvarlig psykisk störning är vad det låter som och det görs rättspsykiatriska undersökningar för att kunna ge utlåtande om det förelegat ett sådant tillstånd eller ej. Vid en närmre studie framträder en otydlighet. Hur termen definieras tycks variera beroende på vem som får frågan. Okunskapen kring definitionen av termen och vad som skiljer den från en psykisk störning leder till en brist i förutsebarheten vid tillämpning.

Det är problematiken som uppsatsen undersöker. Den besvarar hur allvarlig psykisk störning definieras i dagsläget och vad som krävs för att det ska kunna uppnå en enighet kring termens innebörd. Om det finns en oenighet kan det finnas anledning att ifrågasätta rättsäkerheten vid användningen av termen, kanske främst i förutsebarhetshänseende.

Uppsatsen kan även bidra med att ge jurister insikt i allmänhetens brist på insyn i bedömningsprocessen gällande om en allvarlig psykisk störning förelegat.

1.4 Metod

För besvarandet av frågeställningarnas faktabaserade del kommer i första hand en traditionell juridisk metod, en rättsdogmatisk metod, att tillämpas. Den används för att kunna diskutera och besvara frågorna utifrån de regler som återfinns i våra rättskällor. Genom att studera lagstiftning, förarbeten, praxis och doktrin kan gällande rätt klargöras, exemplifieras och tolkas. Metoden används i uppsatsen för att kunna dra en slutsats gällande vad som är den nuvarande definitionen av termen *allvarligt psykisk störning* och dess historik.⁵

Det finns olika uppfattningar om vad den rättsdogmatiska metoden inrymmer och vilka resultat som kan förväntas vid användandet av metoden. Metodens uppgift kan sägas vara att beskriva, systematisera och tolka gällande rätt inom en viss bestämd avgränsad ram för att kunna leda till en auktoritativ utsaga om den gällande rätten.⁶ Ramen bestäms av de auktoritativa rättskällorna som består av lagstiftning, rättspraxis, lagförarbeten och doktrin. Metodens syfte är att hitta lösningen på ett rättsligt problem genom att applicera en rättsregel på problemet.⁷

Det finns ett antal juridiska forskare som anser att rättsdogmatiken inte måste vara dogmatisk till sin karaktär och att metodens namn kan vara missvisande.⁸ För att metoden inte ska begränsa studiens nytta är det betydelsefullt att metoden inte förblir helt deskriptiv utan även innehåller värderingar som rättfärdigar och kritiserar den gällande rätten. Det är inte tillräckligt att studien endast konstaterar gällande rätt, utan även är öppen för tolkning och analys. Enligt Peczenik är en värderingsfri rättsdogmatik inte möjlig då värderingar är en oersättlig beståndsdel av rättsdogmatiken.⁹ Jareborg i sin tur anser att värderingar leder till en mer analytisk snarare än dogmatisk metod och att metoden då bör benämnas som exempelvis rättsanalytisk metod.¹⁰

---

⁵ Lehrberg, 2014, s. 203f.

⁶ Olsen, SvJT 2004 s. 111f.; Sandgren, TfR 2005 s. 648ff.

⁷ Jareborg, SvJT 2004 s. 8.

⁸ Korling och Zamboni, 2013, s. 24f.

⁹ Peczenik, SvJT 2005, s. 250.

¹⁰ Sandgren, TfR 2005 s. 656.

Uppsatsen består till största del av de drag som tillsammans utgör den rättsdogmatiska metoden. Detta kommer att leda till en fastställning av den gällande rätten och dess definition eller potentiella avsaknad av definition. Efter definitionen, som utgör en mer deskriptiv del av uppsatsen, kommer metoden mer likna vad Jareborg skulle definierat som en rättsanalytisk metod. Det sker när uppsatsen passerar fastställandet av den gällande rätten och går in i ett analyserande skede som sker med hjälp av ett kritiskt perspektiv. Detta då metoden inte längre är bunden av den klassiska rättsdogmatiska metoden och dess rättskällehära utan färgas även av analyser och värderingar av den gällande rätt som konstaterats tidigare i uppsatsen.¹¹

För att undvika att endast beskriva det rättsliga läget idag utifrån skriftliga källor har två kvalitativa intervjuer utförts. Det för att belysa hur praktiskt verksamma förhåller sig till termen allvarlig psykisk störning.

1.5 Material

Det genomförs en rättsfallsstudie för att kunna fastställa hur domstolarna definierat eller problematiserat definitionen av *allvarlig psykisk störning* i sina domar. Studien avser domar från Högsta domstolen, dock har i även hovrättsdomar eller tingsrättsdomar särskilt berörts och har i så fall angetts separat. Det har gjorts när Högsta domstolen eller hovrätten inte ändrat underrättens dom eller när underrättens dom mer utförligt angett sådant som överrätten varit enig eller oenig med i sin bedömning. Totalt har 36 fall lästs och sju behandlats i uppsatsen. Rättsfallen som uppsatsen behandlar har valts ut eftersom den omnämns vid en undersökning av termen allvarlig psykisk störning i rättsdatabaser eller i doktrin. Fallen presenteras baserat på de resonemang som förts gällande allvarlig psykisk störning. De underrättsavgöranden som presenterats gör inte det i egenskap som prejudicerande domar utan för att påvisa att praxis befästs och hur bedömningarna gjorts i underrätter. Eftersom uppsatsen är centrerad kring Dalbymålet kommer det specifika målet att studeras mer ingående än de övriga.

Mycket av det som används vid domstolens bedömning av en tilltalads psykiska tillstånd innefattas av sekretess. Därför har det varit mycket svårt att ta del av *originalmaterial*, så som utredningar och utlåtanden. Det är av vikt att vara medveten om att det är rättens definitioner och resonemang från domar som har använts. Trots att det innebär att informationen omarbetats vid domstol gjorde författaren bedömningen att det är en objektiv källa av

---

¹¹Sandgren, TfR 2005 s. 656.

material då det är det *närmsta* ursprungsdokumentet som det gått att ta del av samt att det är vid domstol som materialet upprättats.

Övrigt material har varit rättsfall och förarbeten som är allmänt kända som säkra källor och ingår i den rättsdogmatiska metoden. Lagkommentarer har använts för att kunna få en djupare insikt i lagtextens innebörd utöver källorna i rättsläran. Som stöd för uppsatsen har även juridiska och medicinska tidskrifter använts liksom artiklar i dagspress. De källor som framställningen stöds på är tillförlitliga och utvalda med omsorg och källkritiskhet. Till den del doktrin har använts har enbart välkända och respekterade författare av juridisk doktrin använts.

Termen allvarlig psykisk störning och dess definition berör inte endast juridiska frågeställningar utan även rättshistoriska, psykologiska, kriminologiska och medicinska. Det gör att ämnet för uppsatsen är av tvärvetenskaplig karaktär och därför går inte att finna alla svar i juridiskt material. Med anledning av detta har information även sökts inom andra vetenskaper. Ett av de områden, utöver juridiken, som tillfört mycket till uppsatsen är rättspsykologin.

Rättspsykologin utgör ett särskilt delområde av psykologin och har till syfte att bland annat vårda och rehabilitera psykiskt störda lagöverträdare. Ett annat uppdrag som rättspsykologin innefattar och som har stor betydelse i uppsatsen är att utföra rättspsykiatriska undersökningar. Det finns mängder av doktrin inom rättspsykiatri och hur den ska behandla allvarligt psykiska lagöverträdare. Det är dock mindre detaljerat när det kommer till vad en allvarlig psykisk störning är.

Boken *Den rättspsykiatriska vården* av Susanne Strand, Gunnar Holmberg och Erik Söderberg är en av de böcker som getts ut efter reformen 2008 som behandlar ämnet. Då den gavs ut 2009 har den inte kunnat kommentera reformens utfall med stöd av en längre tid. Det är endast ett år som förflutit och det är även sannolikt att boken även skrevs under 2008 till 2009, vilket gör att det är svårt att anse att det finns mycket underlag för kommentarerna kring reformens betydelse. Boken håller en hög kvalitet och förmedlar informationen på ett tydligt sätt. Den har kommit att bidra med mycket information gällande den syn rättspsykiatri har på termen allvarlig psykisk störning.

Utöver de skriftliga källorna har två kvalitativa intervjuer via telefon gjorts, en med Pia Johansson, lagman vid Halmstad tingsrätt, och Peter Aldiné, överläkare inom rättspsykiatri och arbetar vid den rättspsykiatriska undersökningsenheten som finns i Göteborg. Utöver det är han ett av de två

vetenskapliga råd som förser Socialstyrelsens Rättsliga råd med yttranden. Johansson har varit rättens ordförande vid mängder av fall där en bedömning av en lagöverträdarens påföljd utifrån psykisk hälsa gjorts. Johansson bidrar med insikter gällande termen från rättsväsendets perspektiv och Andiné har delat med sig av sina kunskaper inom rättspsykiatri. Efter intervjun fick både Johansson och Andiné möjlighet att kommentera och korrigera anteckningarna för att minimera risken för felaktigheter. Intervjupersonerna har praktisk erfarenhet av termen allvarlig psykisk störning och kan därför presentera relevanta åsikter, konstruktiv kritik och praktisk insyn i området. Dessa intervjuer kommer att bidra med två troligtvis olika infallsvinklar till termen allvarlig psykisk störning.

Det är även av vikt att tydliggöra varför Dalbymålet spelar en så stor roll i uppsatsen. Det främsta skälet är målets aktualitet eftersom det är från 2015. Det senaste som hände i målet var att HD inte meddelade prövningstillstånd den 13 oktober 2015.¹² Bortsett från dess aktualitet belyser målet en problematik gällande värderingen av utlåtandet från den Rättspsykiatriska kliniken i Göteborg samt utlåtandet från Socialstyrelsens Rättsliga råd, eftersom dessa var oförenliga med varandra. På grund av att dessa två tungt vägande utlåtanden motsade varandra tvingades rätten i samtliga instanser att lyfta värderingen av dessa och resonera kring dess betydelse. Detta i sin tur ger mer insikt i rättens resonemang gällande bedömningen av denna typ av utlåtande.

1.6 Avgränsningar

Att utforma avgränsningar till en uppsats är både lätt och svårt. Det går att likna vid att besluta något vardagligt, som när man ska köpa mjölk. Mjölk i detta avseende är termen allvarlig psykisk störning och kring det finns inga oklarheter, det är precis det som kommer att utredas. Men genast när man står där bland mejerierna, så dyker det upp mängder av alternativ. Laktosfritt, mini, mellan, lantmjölk, mandelmjölk och det är endast ett urval av alla alternativ. Det är precis så det är att avgränsa, när man tror att valet är gjort dyker det upp mängder med spår att gå på eller trådar man vill dra i. Därför har det varit viktigt att hålla ämnet snävt redan från början. Redan när man går in i butiken ska man ha bestämt exakt vilken mjölk som ska köpas. Det är i detta avsnitt som allt som valts bort kommer redovisas.

Det huvudsakliga som är viktigt att bära med sig är att detta är en juridisk uppsats och därför kommer endast det juridiskt relevanta få ta plats. Därför kommer inte psykiska sjukdomar utredas mer än om de tillför något till det

---

¹² B 4607-15, aktbilaga 4, Protokoll vid tillståndsprövning.

juridiska resonemanget. Det kunde ha varit av intresse att försöka utreda hur tvångstankar samt psykoser fungerar men det är ett allt för omfattande område för att kunna utredas i uppsatsen.

Inga termer utöver allvarlig psykisk störning kommer att utredas, endast dess innebörd, innehåll, och användning kommer att få utrymme. Påföljdsbestämningen eller påföljdens innebörd kommer inte att behandlas i någon större utsträckning, utan endast för att ge en tämligen liten insikt i dess utveckling och betydelse. Målet är att allt som behandlas ska tillföra något för att tydliggöra definitionen av termen. Dock kommer en övergripande presentation av särskild utskrivningsprövning att behandlas, då det belyser hur omfattande och ingripande påföljden är för individens integritet.

Det som kommer att behandlas från rättsfallen är resonemangen som förts kring om den tilltalade lidit av en allvarligt psykiskt störning. Om det funnits något annat av intresse i hänseende till uppsatsen har även det behandlats. Det kommer inte göras några bedömningar om brottet i sig eller omständigheter kring förloppet, bortsett från de som leder till ytterligare klarhet i definitionen av termen allvarlig psykisk störning.

Då bedömningar om allvarlig psykisk störning kan aktualiseras vid ett flertal brott så finns det även ett behov att avgränsa vilken brottstyp som ska utredas. Då syftet med denna uppsats är att utreda om rättssäkerhetsprinciperna uppfylls, främst förutsebarheten, kan det vara av intresse att inrikta sig på mål där lagöverträdaren riskerar en sträng påföljd. De brott där påföljden livstidsstraff kan komma att dömas ut har fått företräde framför andra brott. Dock kan domar gällande andra brott behandlas, men endast om rätten fört ett mer omfattande resonemang kring termen allvarlig psykisk störning. Sådana rättsfall är intressanta eftersom fallen satt rättens bedömning på sin spets, men också för att de tangerar de mer filosofiska tankarna som väckts, t.ex. *”Hur mycket kan vi stå ut med att en ’frisk’ människa gör?”*.

1.7 Teori

Det är av vikt att använda en teori vid en rättsvetenskaplig studie eftersom teorin sätter en ram för den utredning och analys som kommer att genomföras. Uppsatsen har sin teoretiska utgångspunkt i förutsebarhet och förutsebarheten kommer även utgöra perspektivet som används när termen allvarlig psykisk störning behandlas och analyseras. Förutsebarhet är av väldigt stor vikt för uppsatsen och det finns därför ett behov att fastställa vad förutsebarhet är. Eftersom förutsebarhet utgör en förutsättning för

rättssäkerhet krävs en kortare redogörelse av rättssäkerhetsbegreppet innan förutsebarhet definieras.

Det är omstritt vilka värden eller parametrar som ska uppfyllas för att rättssäkerhet ska anses föreligga. Det leder till att även om rättssäkerhet är ett väletablerat begrepp är det svårdefinierat.¹³ Några av de värden som innefattas i rättssäkerheten är förutsebarheten, legalitetsprincipen, objektivitetsprincipen och offentlighetsprincipen.¹⁴

Legalitetsprincipen innefattar en garanti för att rättsreglerna och terminologin som används ska vara förutsebara för samhällsmedborgarna. För att rättsystemet ska upprätthålla rättssäkerhet krävs att regleringen tillhandahåller klara, tydliga och pålitliga svar på rättsliga frågor.¹⁵ Ju mer precis en rättsregel är, desto tydligare är förutsebarheten av dess tillämpning.¹⁶ Om en rättsregel är utformad genom generalklausuler är regeln allt för omfattande och odefinierad. Det gör regleringen svårtolkad för samhällsmedborgarna och gör det svårt att förutse vilka handlingar som är olagliga.¹⁷ Sammanfattningsvis kan sägas att ju större möjlighet samhällsmedborgarna har att förutse olika rättsliga effekter, desto större är förutsebarheten.¹⁸ Regleringen måste ha ett visst mått av generell utformning för att kunna uppfylla principen om att lika fall ska behandlas lika. I ett koncentrat kan sägas att konstruktionen av straffsystemet i en rättsstat ska garantera den enskilde individens rättsskydd gentemot den offentliga makten.¹⁹

Gällande termen allvarlig psykisk störning kan det översättas till problematiken om det varit så att allt för många psykiska avvikelser innefattas i termen. Det uppkommer också svårigheter om det blir en allt för snäv definition som inte innefattar tillräckligt många psykiska störningar. Eftersom då bedöms fler tilltalade som psykiskt störda i stället för allvarligt psykiskt störda.

När det gäller allvarlig psykisk störning råder inte rättsbrist eftersom det finns en term som används. Det finns en problematik i att termen kan uppfattas som vag, dunkel, mångtydig eller komplicerad. Det är även komplicerat att definitionen och de beståndsdelar som konstruerar en

---

¹³ Läs mer i Zila, SvJT 1990 och Jareborg, 1992, s. 80ff.

¹⁴ Peczenik, 1995, s. 89.

¹⁵ Frändberg, JT 2000, s. 274.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Wennberg 2014, s. 21.

¹⁸ Frändberg, JT 2000, s. 274.

¹⁹ Frändberg, JT 2000, s. 269; Wennberg, 2014, s. 19ff.

allvarlig psykisk störning kan variera. Ju större möjlighet den potentiella förövaren har att förutse de rättsliga konsekvenser som kan bli aktuella för en viss handling, desto större är rättssäkerheten. Detta visar på att det finns ett behov att tydliggöra vad som faktiskt utgör en allvarlig psykisk störning.²⁰

Förutsebarheten kommer att bedömas utifrån om en lagöverträdare ska särbehandlas straffrättsligt i påföljdsvalet baserat på om en allvarlig psykisk störning föreligger.

1.8 Forskningsläge

Det har skrivits och forskats mycket kring psykiskt störda lagöverträdare och det har genomförts ett antal lagändringar på området. Det gör att det finns mycket att läsa om allvarligt psykiskt störda lagöverträdare och hur deras påföljd ska bestämmas. Det finns mycket att hämta inom rättspsykiatri om hur behandlingen ska genomföras. Det är en tydlig och klar reglering med kompletterande doktrin som beskriver hur och när en allvarligt psykiskt störd lagöverträdare ska skrivas ut och vad som krävs för utskrivning frigges. I varje utredning inför en eventuell lagändring återberättas lagstiftningens utveckling över tid och vad som tidigare varit gällande. Det har skrivits mängder gällande eventualiteten att införa tillräknelighet och vad det skulle möjliggöra för rättsväsendet.

Det finns inte mycket att hämta när det kommer till att tydliggöra vad som faktiskt utgör termen allvarlig psykisk störning. Det finns långa och utförliga listor som anger psykiska sjukdomar och personlighetsstörningar som kan leda till bedömningen allvarlig psykisk störning. Det är inte svårt att gå in i materialet med en psykisk sjukdom i åtanke och sedan utläsa om den kan inkluderas i termen. Detta då de flesta sjukdomar kan innefattas, men det beror på sjukdomens grad. Det gör att termen utgör en bedömningsfråga, där varje individ kan dömas olika trots samma sjukdom eller lika trots olika sjukdomar. Denna oklarhet eller tolkningsfrihet, beroende på hur man vill benämna det, behöver utredas mer och tydliggöras för att förbättra rättssäkerheten inom området. Det är en alltför förenklad diskurs som förts kring termen och den hade dragit nytta av en mer omfattande definition.

---

²⁰ Frändberg, JT 2000, s. 275.

1.9 Terminologi

I uppsatsen kommer jag genomgående att synonymt använda mig av formuleringarna lagöverträdare, tilltalad, förövare eller gärningsman för att beskriva lagöverträdare. I viss mån, främst i det historiska avsnittet, kommer uttryck som sinnessjuk, psykiskt abnorm eller psykiskt avvikande att användas för att definiera någon med en allvarlig psykisk störning. Detta för att illustrera den då tidsenliga terminologin av denna typ av lagöverträdare. Det är inte min avsikt att lägga värderingar i de olika termerna eller att göra implicita differenser dem emellan.

I arbetet kommer jag vidare att referera till ett antal rättsfall. För enkelhetens skull benämner jag genomgående gärningsmännen efter något som urskiljer dem och målsägande/brottsoffer efter den relation de haft till förövaren. Om det saknas en relation kommer andra kännetecken användas. Detta för att bibehålla en viss finkänslighet gentemot de brott som begåtts och de offer som drabbats genom att försöka upprätthålla ett visst mått av anonymitet. Offret i NJA 2004 s.702, Anna Lindh, har dock inte anonymiserats efter övervägning att fallet och dess offer redan är så välkänt. Därav hade en anonymisering i det fallet inte tjänat någon funktion.

1.10 Disposition

Uppsatsen struktur bygger på frågeställningarna som angetts i avsnitt 1.2.

I uppsatsen andra kapitel inleds arbetet med en historisk tillbakablick för att tydliggöra hur termen allvarlig psykisk störning växt fram och hur den hädanefter utvecklats över tid. Först behandlas lagstiftningen innan BrBs införande, sedan ges mer utrymme till lagstiftningen som tillkom när BrB infördes. Avslutningsvis presenteras det fängelseförbud som var gällande fram till 2008.

I det tredje kapitlet summeras gällande rätt, lagstiftning som träffar allvarligt psykiskt störda lagöverträdare och eventuell lagändring. Kapitlet behandlar utvecklingen som skett efter BrBs införande. Även förändringen då lagstiftningen gick från ett fängelseförbud till en fängelsepresumtion behandlas. Reglering som rör de rättspsykiatriska undersökningarna och utlåtandena presenteras. Här bearbetas också den framtida eventuella utvecklingen gällande införande av tillräknelighet. I det sista avsnittet definieras termen allvarlig psykisk störning utifrån lag, förarbeten och doktrin.

I det fjärde kapitlet bearbetas praxis gällande allvarligt psykiskt störda lagöverträdare. Rättsfallen presenteras i kronologisk ordning och i instansordning. Varje fall avslutas med en kortare sammanfattning av kunskap som går att ta med sig från rättsfallen. Kapitlet avslutas med Dalbymålet och att kunskap från samtliga rättsfall appliceras på Dalbymålet.

Det femte kapitlet presenterar de kvalitativa intervjuer som genomförts med en rättspsykiatriker och en lagman.

Det sjätte och sista kapitlet består av en analys där frågeställningarna besvaras och avslutande reflektioner av författaren.

2 Historik

I kapitlet behandlas utvecklingen av termen allvarlig psykisk störning och hur den växt fram över tid. Det förenklar förståelsen för termens innehåll och dess problematik när historiken belyses.

2.1.1 Innan brottsbalkens införande

Att psykiskt störda personer bör omfattas av annan straffrättslig reglering än psykiskt friska människor är en uppfattning som sträcker sig långt bak i tiden, både i Sverige och utomlands. Redan under antiken fanns särreglering där sinnessjuka ofta friades från straff då de ansågs sakna normalt förnuft. Denna avsaknad av förnuft gjorde att de inte ansågs kunna ansvara för sina handlingar. De sinnessjuka menades inte ha någon ansvarsförmåga, eller tillräknelighet. På grund av detta kunde de inte straffas om de begick brott, för de kunde inte rå för att de gjorde som de gjort. Även om det fanns olika uppfattning kring den psykiska hälsan, eller snarare ohälsan, var man eniga om att psykisk ohälsa var grund för frihet från straffansvar.²¹ Dock var det sannolikt att olika domare tillämpade lagen på olika sätt och att det fanns ett omfattande utrymme för godtycklighet gällande de sinnessjukas straffrättsliga behandling.²²

Det var först i 1734 års lag som de psykiskt störda började ta plats i lagstiftningen gällande straffansvar. Det stadgades att vårdnadshavaren ansvarade för den sjukes brottsliga handlingar till följd av att vårdnadshavaren brustit i sin övervakning av den sjuka. Vem som faktiskt ansågs vara sjuk och varför var odefinierat och lämnades utan vägledning i lagtexten.²³

Enligt dokumentation från 1800-talets början var det vanligt att sinnessjuka förövare blev straffriförklarade eller att påföljden blev vård förordnad av domstolen. Detta fastställdes ytterligare i ett kungligt brev från 1826 där det meddelades att en sinnessjuk skulle få vård som straff stället för fängelse. Brevet ledde till att vård skulle utdömas istället för bestraffning. Parallellt med detta påbörjades sinnessjukvårdens uppbyggnad.²⁴

---

²¹ SOU 2002:3, s. 163; Qvarsell, 1993, s.16.

²² SOU 1996:185 del II, s. 267f.

²³ SOU 1996:185 del II, s. 267f.; SOU 2012:17 s. 504; Grönwall och Holgersson, 2006, s. 30.

²⁴ SOU 2012:17 s. 504; Grönwall och Holgersson, 2006, s. 30.

Drygt 40 år senare, när 1864 års strafflag infördes, etablerades tankar att det efterföljande straffet för ett brott skulle vara en rättvis reaktion mot brottet. Rättvisan skulle försäkras genom att det var en proportionalitet i förhållandet mellan brott och straff, vilket syftade till att sona förövarens skuld. Om förövaren lidit av en svår sinnessjukdom bar denne inte någon skuld och kunde därför inte straffas. Det som gjorde detta rättssäkert var att en stor del av den klassiska straffrätten bestod av regler som angav vilka sinnessjukdomar som ledde till straffrihet eller att förövaren förklarades som otillräknelig.²⁵

Under 1864 års lag dikterade tillräknelighetsläran villkoren. Om en förövare bedömdes otillräknelig och saknade förståndets bruk blev denne fri från straffansvar. Vid en bedömning med slutsatsen att man var förminskat tillräknelig ledde detta till att straffet blev nedsatt. Om förövaren helt saknade tillräknelighet kunde påföljden för denne istället bli vård om det fanns ett behov. Straffriförklaringen begränsades till uppenbart sinnessjuka och straffnedsättningen till psykopater eller lindrigt intellektuellt undermåliga.²⁶ Regleringen gav dock upphov till problem. Det var otydligt vilken tilltalad som skulle bedömas ha nedsatt tillräknelighet eller vara helt otillräknelig, vilket gav upphov till en apart praxis. Trots detta genomfördes endast vissa reformer och regleringen kvarstod i 100 år.²⁷

De otillräkneliga lagöverträdarna under denna tidsperiod tillbringade sin tid på hospitalen som efter flera års utveckling kom mer och mer att likna fängelserna. Isolering ansågs bota sinnessjukdom och ensamceller användes. På grund av detta var påföljden för otillräkneliga som dömts till vård och de med nedsatt tillräknelighet som dömts till fängelse hårfin.²⁸ Avsaknaden av bestämmelser gjorde att det arbetades fram en sinnessjuklag som trädde i kraft 1929. Lagen belyste behovet av rättsäkerhet, vilket ledde till mer ingående regler kring intagning. Begrepp som sinnessjukdom och vårdbehov användes utan att begreppen definierades.²⁹ Som ett steg av den ökade rättsäkerheten gjordes det obligatoriskt för rätten att i särskilda fall begära rättspsykiatriska undersökningar. Vid undersökningen skulle en rättsläkare bedöma den tilltalades vårdbehov. Innan detta var det upp till domstolen att avgöra om det behövdes en undersökning för att bedöma den tilltalades otillräknelighet vid brottstillfället.³⁰

---

²⁵ Grönwall och Holgersson, 2006, s. 30f.; Qvarsell, 1993, s. 85.

²⁶ SOU 2002:3, s. 166; Lidberg och Wiklund (red.), 2004, s. 18.

²⁷ SOU 2002:3, s. 166.

²⁸ SOU 1984:64, s. 47ff.; SOU 1996:185 del II s. 271.

²⁹ SOU 1984:64, s. 58; Grönwall och Holgersson, 2006, s. 26f.

³⁰ SOU 1996:185 del II, s. 274.

Jämställdhetsbegreppet infördes i lagen 1946. Begreppet innebar att den som begått brott under *själslig abnormitet* av så djupgående natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom skulle straffriförklaras och omhändertas inom sinnessjukvården. Detta nya begrepp ledde till att fler kunde innefattas av otillräknelighetsbegreppet.³¹

En fullständig omarbetning av 1864 års strafflag genomfördes och ledde till en ny strafflag, BrB.³² I denna nya lag skiftade perspektivet från brottslingens bestraffning till samhällsskydd och brottslingens behov av behandling.³³

2.1.2 Brottsbalkens införande

När BrB trädde i kraft år 1965 avskaffades straffriförklaringarna med motiveringen att tillräknelighet ansågs ha spelat ut sin roll. Förklaringen var att uppdelningen mellan straffbara och straffria individer hade införts vid en tid då påföljdssystemet innehöll straff som enda reaktion. Sedan dess hade behandlingstanken och påföljder utvecklats med hänsyn till lagöverträdarens behov av behandling. Det hade växt fram möjligheter att erbjuda psykiskt störda lagöverträdare vård som påföljd och det fanns inte längre någon anledning att använda straffriförklaringarna. Domstolens uppgift var inte längre att bedöma skuld och ansvar utan istället utdela passande påföljd för olagliga handlingar.³⁴ Det som tidigare lett till straffrihet skulle istället innefattas av fängelseförbud³⁵ och inskränkningar i påföljdsvalet.³⁶ Vården tog en större plats i lagtexten och lagöverträdaren skulle dömas till rättspsykiatrisk vård. Om vårdbehov inte fanns ledde åtalet till att ingen påföljd aktualiserades.³⁷

Redan några år efter BrBs införande var teorin om psykiskt störda lagöverträdarens *behandlingsbarhet* inte lika självklar. Brottbenägenheten bland de behandlade hade inte minskat och en behandlingssjällighet tog fäste i samhället.³⁸ Detta ledde till att krav på tydliga straff växte fram och det skulle vara brottets svårighetsgrad och inte brottslingens vårdbehov som skulle präglade påföljden.³⁹ Samtidigt som denna behandlingskritiska

---

³¹ Qvarsell, 1993, s. 221.

³² SOU 1956:55, Skyddslag.

³³ SOU 2002:3, s. 240; SOU 2012:17 s. 504; Qvarsell, 1993, s. 330.

³⁴ SOU 1996:185 del II, s. 278; Qvarsell, 1993, s. 331.

³⁵ Lär mer i avsnitt 2.1.3.

³⁶ SOU 2002:3, s. 234.

³⁷ SOU 1996:185 del II, s. 281; SOU 2002:3, s. 166.

³⁸ Belfrage, 1995, s. 22f.

³⁹ SOU 1995:91 del III, s. 13; Belfrage, 1995, s. 28f.

strömning lades ett nytt betänkande⁴⁰ fram. Slutsatsen i betänkandet var att för många överlämnats till psykiatrisk tvångsvård när de borde ha fått en kriminalvårdande påföljd.⁴¹

Lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall⁴² (LSPV) trädde i kraft år 1967 och ersatte den tidigare sinnessjuklagen från år 1929.⁴³ En utgångspunkt i förslaget till LSPV var att psykisk sjukdom skiljde sig från andra sjukdomar. Den som led av psykisk sjukdom kunde inte alltid själv bedöma sitt tillstånd då sjukdomsinsikt helt eller delvis saknades hos personen. Detta angavs vara skälet till att det behövdes en speciell tvångslag inom psykiatrin. En viktig del var att utforma klara rättssäkerhetsgarantier. Ingen skulle bli intagen om det inte fanns klara indikationer på psykisk sjukdom.⁴⁴

Under LSPV hade vården i huvudsak fortsatt vara uppbyggd som ett förvaringssystem där tvångsvård var en självklarhet.⁴⁵ Det psykiatriska sjukdomsbegreppet ifrågasattes liksom psykiatrins biologiska inriktning i ett betänkande 1980. Begreppet *psykisk störning* användes genomgående i förslaget istället för psykisk sjukdom. Det för att understryka att psykiska sjukdomar inte var synonyma med fysiska sjukdomar. Förslaget påpekade att de vanliga påföljdsreglerna skulle användas i den absoluta majoriteten av fallen, även gällande psykiskt störda lagöverträdare. Slutbetänkandet gällande detta trädde i kraft 1991 och syftade till en åtstramning som skulle leda till att färre psykiskt störda lagöverträdare skulle dömas till vård. Trots detta framhöll beredningen att behovet av speciallagstiftning för psykiskt störda lagöverträdarna kunde inte kringgås.⁴⁶

2.1.3 Fängelseförbud - innan reformen 2008

Lagstiftningen fram till 2008 innebar att om en tilltalad lidit av en allvarlig psykiskt störning vid gärningstillfället eller under tiden för rättsprocessen kunde inte en fängelsepåföljd utdömas på grund av fängelseförbudet. Förbudet var i princip undantagslöst. Grundprincipen var att en förövare inte kunde straffas utan straffansvar. En anledning som skulle kunna utgöra straffansvarsfrihet var om förövaren inte kunnat kontrollera sina handlingar på grund av en allvarlig psykisk störning. Det innebar att om

---

⁴⁰ SOU 1977:23 Psykiskt störda lagöverträdare.

⁴¹ SOU 2002:3, s. 167; SOU 2012:17 s. 504.

⁴² Lagen (1966:293:293) om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall.

⁴³ SOU 2012:17 s. 504; Gylling Lindkvist m.fl., 1992, s. 14.

⁴⁴ SOU 2002:3, s. 240; Grönwall och Holgersson, 2006, s. 30f.

⁴⁵ Grönwall och Holgersson, 2006, s. 30, 37.

⁴⁶ Prop. 1990/91:58, s. 3, 6; SOU 1984:64.; Grönwall och Holgersson, 2006, s. 44ff.

lagöverträdaren led av en allvarlig psykisk störning aktualiserades påföljden rättspsykiatrisk vård, eftersom fängelseförbudet förhindrade någon annan påföljd att utdömas. Det som kunde problematisera situationen var om en lagöverträdare tillfrisknat från sin allvarliga psykiska störning under tiden mellan gärningen och undersökningen. Detta innebar att på grund av störningen vid brottet kunde fängelse inte dömas ut, men på grund av att störningen inte längre förelåg kunde inte heller vård dömas ut. Om någon inte var sjuk, kunde eller skulle denna person inte vårdas, eftersom de medicinska förutsättningarna inte längre fanns. Detta kunde ofta ske i fall där den allvarliga psykiska störningen var på grund av ett rus som utlöste ett kortvarigt psykotiskt tillstånd.⁴⁷

När brottet som begåtts var mycket allvarligt kunde detta leda till att domstolen inte kunde välja fängelse eller rättspsykiatrisk vård utan endast en icke-frihetsberövande påföljd⁴⁸. Bortsett från att det ledde till att allvarliga brott inte gav en påföljd som speglade brottets allvar så kunde domstolen se sig tvingad till att i ett fåtal fall förklara den tilltalade fri från påföljd.⁴⁹ Detta i sin tur ledde till att samhällsintresset av skydd från farliga gärningsmän inte tillgodosågs.⁵⁰ Det kunde även uppstå situationer där förövaren dömdes till rättspsykiatrisk vård och den vårdtid som följde inte var så lång att det korrelerade till brottets allvar. Detta var av uppenbara skäl inte en tillfredställande situation för rättsväsendet och en förändring av lagstiftningen kring allvarlig psykiskt störda lagöverträdare efterfrågades.⁵¹

---

⁴⁷ Prop. 1990/91:58; SOU 2012:17 s. 505ff.

⁴⁸ Skyddstillsyn eller villkorlig dom.

⁴⁹ T.ex. RH 2001:38. Alkoholpåverkad man som vid firmafest gjorde ett självmordsförsök och sparkade mot polis när de försökte förhindra honom. Mannen hade tillfrisknat från det rusutlösta psykotiska tillståndet vid undersökningstillfället och förklarades fri från påföljd. Ytterligare exempel på där kortvariga psykotiska tillstånd som lett till svårighet vid påföljdsval är NJA 1995 s. 48 och NJA 2001 s. 899.

⁵⁰ SOU 2002:3, s. 216ff.

⁵¹ Prop. 2007/08:97, s. 11, 16; SOU 2012:17 s. 505ff.; SOU 2002:3, s. 17.

3 Gällande lagstiftning

I kapitlet kommer den rättsliga definitionen av allvarlig psykisk störning att belysas samt en kortare presentation av de straffrättsliga regler som behandlar psykiskt störda lagöverträdare.

3.1 Utvecklingen från 1965 och framåt

I en majoritet av världens rättsordningar behandlas lagöverträdare med allvarlig psykisk störning med hjälp av rekvisitet tillräknelighet. Rekvisitet har kvarstått i dessa rättsordningar då det fyller en viktig funktion i dem. Tillräknelighet innebär att om en lagöverträdare inte haft möjlighet att förstå eller råda över sina handlingar ska hen inte hållas ansvarig. Det leder till att det straffrättsliga ansvaret utesluts för de brottsliga handlingar där tillräknelighet eller ansvarsförmåga fattas lagöverträdaren. På grund av detta blir inte straff aktuellt för de lagöverträdarna.⁵²

Den reform som genomfördes 1991 ändrade reglerna något. Bland annat tillkom möjligheten att döma till fängelse i jämställhetsfallen⁵³. Det var även genom denna reform som termen allvarlig psykisk störning tillkom.⁵⁴ I samband med detta introducerades även den särskilda utskrivningsprövningen. Under 2008 genomfördes även en mindre reform då fängelseförbudet som tidigare varit huvudregel ändrades till en fängelsepresumtion.⁵⁵

Förklaringen kring denna radikala utveckling gällande terminologin var att det rent biologiska sjukdomsbegreppet inte skulle vara grundläggande vid påföljdsbestämning. Speciellt vid avgörandet om rättspsykiatrisk vård skulle ske med tvång. Termen allvarlig psykisk störning infördes på bred front och ersatte alla de termerna som tidigare använts i BrB, lagen om psykiatrisk tvångsvård⁵⁶ (LPT) samt i lagen om rättspsykiatrisk vård⁵⁷ (LRV). Detta gjordes då målet var att den nya termen skulle eliminera den bristande samklagen mellan den straffrättsliga regleringen och den allmänna tvångsvårdslagstiftningen. Det fanns även en förhoppning att detta skulle

---

⁵² Prop. 1990/91:449, 450ff.

⁵³ Brott som begåtts under inflytande av ”själslig abnormitet” av så djupgående natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom. Se avsnitt 2.1.1.

⁵⁴ Prop. 1990/91:449, 450ff.

⁵⁵ SOU 2012:17 s. 505ff.

⁵⁶ SFS 1991:1128.

⁵⁷ SFS 1991:1129.

göra den straffrättsliga terminologin mer överensstämmande med begreppen inom psykiatrin.⁵⁸

3.2 Fängelsepresumtion – efter reformen 2008

I avsnitt 2.1.3 behandlades det tidigare gällande fängelseförbudet mot allvarligt psykiskt störda lagöverträdare. Efter reformen som genomfördes 2008 förändrades förbudet till en presumtion mot fängelse. Om en allvarligt psykiskt störd lagöverträdare ställdes inför rätta var presumptionen att hen inte skulle dömas till påföljden fängelse. Från att tidigare ha varit ett undantagslöst läge där det uppkom undantagsfall med tillfrisknade förbrytare blev det i och med reformen en annan situation. Om det förelåg synnerliga skäl gav reformen möjligheten att döma ut fängelse även till de lagöverträdare som agerat under en allvarlig psykisk störning. Det var en möjlighet som skulle användas restriktivt men var likväl en möjlighet för rätten att döma ut påföljd även i undantagsfallen som tidigare varit problematiska. Det påpekades att för de allvarligaste psykiskt störda lagöverträdarna gällde i praktiken fortfarande ett fängelseförbud snarare än en presumtion på grund av humana skäl.⁵⁹

Fängelsepresumtionen hade till syfte att lagöverträdare som led eller lidit av en allvarlig psykisk störning skulle dömas till en annan påföljd än fängelse. Det som skulle vara tungt vägande vid påföljdsbestämningen var den allvarligt psykiskt stördes vårdbehov. För att kunna dömas till en vårdbaserad påföljd, vilket rättspsykiatrisk vård är, krävdes att störningen även förelegat vid undersökningstillfället. Om störningen inte varit att se som allvarlig eller om störningen inte förelegat vid undersökningstillfället finns andra möjligheter att uppfylla den tilltalades vårdbehov. Exempelvis vård genom Kriminalvården eller någon annan form av särskild vård.⁶⁰

Steget från fängelseförbud till fängelsepresumtion gav domstolen möjligheten att i sista hand överväga fängelse som påföljd. Grundtanken var att annan påföljd ska utdömas, men det tillkom en möjlighet till att utdöma fängelse om det förelåg synnerliga skäl och alla andra möjliga påföljder uteslutits. Ett av de synnerliga skäl som gör att fängelse kan aktualiseras som påföljd var om brottet har ett högt straffvärde. Då uppsatsen behandlar de grövsta våldsbrotten föreligger alltid brottets allvar som synnerligt skäl,

---

⁵⁸ SOU 2002:3, s. 143; Ds 2007:5, s. 73.

⁵⁹ Prop. 2007/08:97, s. 17f.; SOU 2012:17 s. 508.

⁶⁰ Prop. 2007/08:97, s. 21, 37, 45.

vilket talar för fängelsepåföljd om vårdbehovet inte är tillräckligt stort för att utdöma rättspsykiatrisk vård.

Bedömningen vid påföljdsbestämning ska göras restriktivt. Utöver brottets allvar utgör samtliga relevanta omständigheterna i det enskilda fallet grunden för helhetsbedömningen som leder till straffmätning och påföljdsval.⁶¹ Om domstolen bedömt att en utredning av den tilltalades psykiska tillstånd krävs görs en § 7-utredning⁶². Vid behov av ytterligare utredning av den tilltalades tillstånd utförs en rättspsykiatrisk undersökning⁶³, vilket ligger till grund för påföljdsbedömningen.⁶⁴ Om den tilltalade inte kunnat förstå gärningens innebörd eller kunnat anpassa sitt handlande på grund av att hans allvarliga psykiska störning ska fängelse inte dömas ut. Om den tilltalade utlöst tillståndet själv genom rus kvarstår möjligheten att utdöma fängelse och domstolen kan pröva om det finns synnerliga skäl för fängelse.⁶⁵

För att tillhöra den kategori lagöverträdare som saknat förmåga att förstå gärningens innebörd ska lagöverträdaren i betydande grad ha saknat insikt i sin föreställning om den situation i vilken brottet begåtts. Förövaren kan ha lidit av en akut psykos eller av annan anledning haft en skev verklighetsuppfattning och på grund av detta saknat förmågan att inse betydelsen av sitt agerande. En annan grund är om den tilltalade förstått agerandets innebörd, men på grund av sitt psykiska tillstånd inte kunnat kontrollera sitt beteende. Det kan vara på grund av att lagöverträdaren lidit av schizofreni med tvingande röster eller annat tillstånd med starka tvångsmässiga inslag.⁶⁶

3.3 Intyg enligt § 7

När domstolen får in ett nytt mål och anser att det finns skäl, kan det förordnas om att en läkare ska avge ett läkarintyg om den misstänkte. Detta stadgas i lagen om särskild personutredning i brottmål, som vanligtvis kallas för § 7 lagen.⁶⁷ Innan en § 7-undersökning kan begäras ska ett åtal vara väckt och den misstänkte ska ha erkänt brottet. Det finns även möjligheten att genomföra utredningen utan den tilltalades erkännande om rätten anser

---

⁶¹ Prop. 2007/08:97, s. 23, 37f.

⁶² Läs mer i avsnitt 3.3.

⁶³ Läs mer i avsnitt 3.4.

⁶⁴ Prop. 2007/08:97, s. 38.

⁶⁵ Prop. 2007/08:97, s. 40.

⁶⁶ Prop. 2007/08:97, s. 26, 40.

⁶⁷ Lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m.

att det finns sannolika skäl att det är den tilltalade som begått brottet.⁶⁸ Det kan konstateras att tröskeln för att förordna om en § 7-undersökning är låg.⁶⁹

Undersökningen genomförs av en psykiatriker eller rättspsykiatriker som är anställd vid eller har ett avtal med Rättsmedicinalverket. I regel har läkaren tagit del av det material som förekommit undersökningen, så som polisrapport, åtal och frivårdens yttrande.⁷⁰

Om bedömningen vid § 7-undersökningen blir att den undersökte lider av en allvarlig psykisk störning, eller om misstanke om det finns, så bör rätten förordna om en rättspsykiatrisk undersökning i en majoritet av fallen. Redan i § 7-undersökningen kan läkaren rekommendera påföljden rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning om det föreligger anledning. För att utdöma rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning⁷¹ krävs att en rättspsykiatrisk undersökning genomförs.⁷²

3.4 Rättspsykiatrisk undersökning

Undersökningarna är det som ligger till grund för rättens bedömning om en tilltalad lidit eller lider av en allvarlig psykisk störning. Huvudsyftet med den rättspsykiatriska undersökningen framgår av första paragrafen i i lagen om rättspsykiatrisk undersökning⁷³ och är att undersökningen ämnar att:

1. Bedöma om medicinska förutsättningar finns för överlämnandet till vård.
2. Undersöka om den misstänkte begått brottet under påverkan av en allvarlig psykisk störning och vilken påverkan det ska ha vid påföljdsval.

Undersökningen ska också på rättens begäran besvara frågeställningar som om den tilltalade på grund av sin störning inte kunnat inse gärningens innebörd eller anpassa sina handlingar. Även frågeställningen om lagöverträdaren vållat sitt tillstånd genom rus kan lyftas.⁷⁴

Den rättspsykiatriska undersökningen genomförs vid en rättspsykiatrisk undersökningsenhet. Häktade misstänkta förflyttas då till enheten där den misstänkte vistas under hela undersökningstiden, vilket i de flest fall är fyra

---

⁶⁸ SOU 2012:17, s. 268ff.; Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 51f.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Läs mer i avsnitt 3.6.2.

⁷² SOU 2012:17, s. 268ff.; Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 51f.

⁷³ Lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning.

⁷⁴ SOU 2012:17, s. 268ff.; Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 51ff.

veckor. Huvudansvar för undersökningen och det slutliga utlåtandet är teamets rättspsykiatriker.⁷⁵

3.4.1 Rättspsykiatriskt utlåtande

Ett rättspsykiatriskt utlåtande består av fem delar och utgörs av varje teammedlems område. Utformningen är att det finns ett huvudutlåtande, en sammanställning av socialutredningen (socionomen), psykologutredningen, en medicinsk psykiatrisk utredning (läkaren/rättspsykiatrikern) och en omvårdnadsutredning (kontaktmannen).

Med hjälp av dessa fem delar, som innehåller en mängd information om den misstänkte, ges en helhetsbild av personens historik och hens nuvarande beteende. Det som till störst del bidrar till vägledningen för rätten är huvudutlåtandet som är omfattande och sammanfattar den information som lyfts i de fyra övriga delarna. Huvudutlåtandet beskriver historik med hjälp tidigare kriminalitet och resultatet från den tidigare genomförda § 7-undersökningen samt tidigare psykiatriska undersökningar och tidigare genomförda specialistutredningar. Även en levnadsbeskrivning, tidigare beteendestörningar eller aggressionsbeteende analyseras, kroppsliga sjukdomar eller missbrukskomplikationer belyser fysisk problematik. Det nuvarande och framtida tillståndet av den misstänkte lyfts fram med hjälp av en bedömning av återfallsrisk och den misstänktes tillstånd vid undersökningen. Huvudutlåtandet avslutas med psykiatriskt motiverade förslag till påföljd och den misstänktes inställning till bedömningen och påföljdsförslaget.⁷⁶

Utredningen får information gällande den misstänkte från frivården, socialtjänsten, den psykiatriska vården, Migrationsverket, uppgifter från den misstänkte och anhöriga eller personer i den misstänkte omgivning. Den psykologundersökning som genomförs fokuserar bland annat på personens verklighetsuppfattning, impulskontroll och allmänintellektuella funktionsnivå.⁷⁷

Den misstänktes släkthistoria gällande psykiska störningar, kroppsliga sjukdomar, missbruk, destruktiva handlingar eller allvarliga psykiska störningar är fokus i den medicinskt psykiatriska utredningen. Det är i denna del som det psykiska tillståndet vid gärningen bearbetas. Frågan om den misstänkte hade något inre tvång, hallucinationer eller kanske en påverkan av något rus besvaras.

---

⁷⁵ SOU 2012:17, s. 268ff.; Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 52ff.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

Om det är så att den misstänkte behöver vård under tiden för undersökningen beskrivs den vård som getts och vilket utfall den fått. Även hur den misstänkte ställer sig till gärningen i efterhand är av vikt. Hur den misstänkte betett sig under undersökningen rapporteras och det ger en möjlighet att se hur hen betet sig bland andra.⁷⁸

3.4.2 Det rättspsykiatriska utlåtandets funktion

Även om det rättspsykiatriska utlåtande formellt sett endast är rådgivande, följer rätten i de allra flesta fall den bedömning och det förslag till påföljd som det rättspsykiatriska teamet lämnat. Utlåtandet från den rättspsykiatriska undersökningen utgör bevismaterial och är att jämställa med sakkunnigs utlåtande.⁷⁹

Rättspsykiatri är emellertid ingen exakt vetenskap. Vetenskapen består av en kombination av just vetenskap men också olika beprövade erfarenheter, så som till exempel värderingar. Dessa värderingar kan färga vad som upplevs vara bra eller dåligt, friskt eller sjukt, och påverkar om någon är fördömande eller förstående. Detta leder till att det finns ett utrymme för olika bedömningar av olika experter. För att möjliggöra för rätten eller parterna att inhämta ett andra utlåtande och därmed minimera osäkerhet finns möjlighet att vända sig till Socialstyrelsen Rättsliga råd.⁸⁰

3.5 Socialstyrelsens Rättsliga råd

Om rätten upplever att de behöver en kompletterande bedömning av den tilltalades psykiska tillstånd kan de begära en bedömning av Socialstyrelsen Rättsliga råd för vissa rättsligt sociala och medicinska frågor. Även parterna kan begära ett yttrande.⁸¹

I verkligheten är det även så att det Rättsliga rådet i flertalet av fallen de yttrar sig över har samma uppfattning som den som presenterats i den rättspsykiatriska undersökningen, men i ett par fall per år har de en avvikande mening.⁸² Rätten får inte låta bli att jämföra och bedöma de olika utlåtandena. I de fall där det finns skiljaktiga meningar inom de olika utlåtandena har domstolen en skyldighet att pröva dessa mot varandra. I

---

⁷⁸ SOU 2012:17, s. 268ff.; Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 52ff.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 56.

rättsfallet NJA 2004 s.702⁸³ fastslogs dock att Rättsliga rådets yttrande är att se som mer tillförlitligt om utlåtandena skiljer sig åt.⁸⁴

3.6 Överlämnande till rättspsykiatrisk vård

De tilltalade som kan dömas till rättspsykiatrisk vård och överlämnas i enlighet med BrB 31 kap. 3 § är de som vid tiden för undersökningen lidit av en allvarlig psykisk störning. Detta leder till att även förövare som varit *friska* vid gärningstillfället kan dömas till rättspsykiatrisk vård om de insjuknat till undersökningstillfället. Det krävs enligt förarbetena inte att det finns ett orsakssamband mellan den psykiska störningen och gärningen då det skulle begränsa rättens möjligheter av påföljdsval för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare.⁸⁵ Ett orsakssamband mellan brottet och den allvarliga psykiska störningen krävs om den rättspsykiatriska vården ska kombineras med särskild utskrivningsprövning⁸⁶.

3.6.1 Lag om rättspsykiatrisk vård

För att rättspsykiatrisk vård ska utdömas som påföljd krävs att den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning. För att kunna utläsa förutsättningarna för vården, dess utformning och vem som fattar beslut gällande vården finns Lagen om rättspsykiatrisk vård^{87 88}.

Det som avgör vårdtidens längd är det vårdbehov som den dömda har. Detta gör att det inte nödvändigtvis finns en jämvikt mellan vårdtiden och brottets allvar. Det kan bli svårt att motivera vid allvarligare brottslighet då det kan ses som en allt för lindrig påföljd för brottets art. Det kan även resultera i motsatsförhållande, att en mindre lagöverträdelse kan leda till en långt mycket längre vårdtid än om fängelse utdömts. På grund av detta är psykiatrisk tvångsvård mycket mer integritetsingripande och frihetsinskränkande än fängelsestraff vid mindre grov brottslighet.⁸⁹

---

⁸³ Läs mer i avsnitt 4.4.

⁸⁴ Se NJA 2004 s.702 i avsnitt 4.4.

⁸⁵ Prop. 1990/91:58, s. 456.

⁸⁶ Läs mer i avsnitt 3.6.2.

⁸⁷ Lagen (1991:1129) Om rättspsykiatrisk undersökning.

⁸⁸ SOU 2012:17, s. 268ff.; Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 51ff.

⁸⁹ SOU 2006:91, s. 56f. Det finns fall där personer som dömts för ofredande eller tillgreppsbrott har blivit kvar inom rättspsykiatrin i över tjugo år.

3.6.2 Särskild utskrivningsprövning

För att tydliggöra skillnaderna mellan rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning och den med särskild utskrivningsprövning är det viktigt att först förstå vad rättspsykiatrisk vård i sig innebär.

Rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning ska som längst pågå under fyra månader. Efter dessa fyra månader krävs ett medgivande av förvaltningsrätten för fortsatt vård under ytterligare sex månader. För att få detta medgivande ska chefsöverläkaren göra en ansökan till förvaltningsrätten. Om ansökan inte beviljas upphör vården omedelbart. Utöver denna möjlighet till vårdens upphörande ska cheföverläkaren kontinuerligt se över vårdbehovet och om vården bör avbrytas. När vårdbehovet är tillgodosett är det dags för utskrivning och det finns möjlighet till fortsatt frivillig vård med stöd av utskrivningslagen.⁹⁰

Vid rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning gäller motsatt inställning jämfört med vård utan särskild utskrivningsprövning. Utskrivningsprövning utdöms där återfallsrisken anses vara betydande. Med utskrivningsprövning krävs förvaltningsrättens godkännande för upphörande av vård. I förvaltningsrätten bedöms återfallsrisken baserat på: tidigare våldsbeteende, patientens aktuella tillstånd i relation till väntad situation vid utskrivningen, inställningen till den tidigare brottsligheten och eventuella missbruksproblem. Särskild betydelse är att bedöma om vården och behandlingen som den dömde fått ta del av har lett till någon förändring. Det utgör grunden för eventuell utskrivning och vid den särskilda utskrivningsprövningen har beslutet gällande utskrivning flyttats från chefsöverläkaren till förvaltningsrätten. Processen medför att intresset för samhällsskydd tillgodoses.⁹¹

För att särskild utskrivningsprövning ska utdömas krävs att lagöverträdaren lidit av en allvarlig psykisk störning vid gärningen och vid undersökningstillfället. Brottet som ligger för handen behöver inte vara av det allvarligare slaget, men det krävs att det finns en återfallsrisk och att den ska gälla brott av det allvarligare slaget.⁹² Det kan vara brott som hotar annans liv, hälsa eller personliga säkerhet. Med hjälp av att det är svårare att bli utskriven säkerställs möjligheten att göra en mer noggrann bedömning av tillståndet inför en utskrivning.⁹³

---

⁹⁰ 12-14 §§ LRV; Berg m.fl., s. 31:64.

⁹¹ Prop. 1990/91:58 s. 465f.; Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 41.

⁹² Prop. 1990/91:58, s. 534.

⁹³ Lidberg och Wiklund (red.), 2004, sid 155.

3.7 Tillräknelighet – vägen framåt?

Redan 2002 presenterade Psykansvarskommittén i SOU 2002:3 möjligheten att ändra tillämpningen av allvarlig psykisk störning genom att införa ett restriktivt krav på tillräknelighet. Detta förslag lyftes återigen genom SOU 2012:17 som utgår från Psykansvarskommitténs förslag men med nödvändiga uppdateringar och kompletteringar.⁹⁴

Förslaget som presenterades hade målet att skapa en ny lagstiftning som skulle vara mer pedagogisk och lättillgänglig.⁹⁵ Grunden utgörs av att psykiatrisk tvångsvård ska nyttjas om ett påtagligt behov av vården finns till följd av en allvarlig psykisk störning. Det som skulle utgöra ett påtagligt behov var om det är sannolikt att patienten kunde få sin psykiska funktionsnivå avsevärt förbättrad genom vård eller avsevärt försämrad vid utebliven vård. Bedömningen gällande vårdens betydelse för lagöverträdare skulle utgöra en typ av behandlingsrekvisit. Det nya rekvisitet skulle kombineras med det farerekvisitet som är gällande idag. Farerekvisitet är det som idag kallas återfallsrisken som tar sikte på återfall i brottslighet som utgör ett hot för annans liv eller hälsa.⁹⁶

Förslaget som arbetades fram var att tillräknelighet skulle införas och att det skulle vara ett krav för att en gärning skulle utgöra ett brott. Det skulle innebära att gärningar som begåtts av någon under påverkan av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd och på grund av sitt tillstånd saknat förmågan att förstå gärningen skulle inte utgöra ett brott. Inte heller om gärningen begåtts av någon som till följd av något av de nämnda tillstånden inte kunna anpassa sitt handlande. För att en gärning inte skulle utgöra ett brott på grund av otillräknelighet krävdes det att gärningen inte vållats av ett självutlöstrus. Om detta förslag gällande tillräknelighet införas skulle även den nuvarande fängelsepresumtionen upphävas.⁹⁷

Tillräkneligheten skulle komma att bedömas innan bedömningen av lagöverträdarens uppsåt och det skulle vara åklagarens uppgift att styrka den tilltalades tillräknelighet. Om åklagaren ansåg att tillräknelighet inte förelåg, skulle åklagaren kunna besluta om åtalsunderlåtelse och om rätten inte ansåg att tillräknelighet förelåg skulle åtalet ogillas. Införande av tillräknelighet skulle leda till en tillräknelighetspresumtion som skulle

---

⁹⁴ SOU 2002:3, s.21; SOU 2012:17, s. 35.

⁹⁵ SOU 2012:17, s. 35f.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ SOU 2012:17, s. 41.

motbevisas vid prövning. Bakgrunden till rättens bedömning om den tilltalade varit tillräknelig kommer utgöras av ett rättspsykiatriskt utlåtande, precis som enligt gällande lagstiftning.⁹⁸

Dock skulle de rättspsykiatriska undersökningarna behöva justeras för att möta lagförslagets krav. Utformningen skulle ändras i det avseendet att tre nya former skulle införas, de skulle ta sikte på om tillräknelighet förelåg, förutsättningarna för verkställighet av fängelse i en sluten stödenhet och förutsättningarna för särskilda skyddsåtgärder. Varje fråga skulle få ett eget utlåtande.⁹⁹

3.8 Allvarlig psykisk störning

Avsnittet behandlar lagens, förarbetenas och doktrinens definition av allvarlig psykisk störning. En viktig bakgrund till avsnittet är att många av de som döms till fängelse lider av en personlighetsstörning eller psykisk sjukdom. Dessa lagöverträdare har inte ansetts vara så allvarligt störda att de innefattas i termen allvarlig psykisk störning. Det är också lätt att få uppfattningen utifrån uppsatsen att de flesta lagöverträdare som finns lider av en allvarlig psykisk störning. Verkligheten är sådan att de flesta brott begås av gärningsmän som inte har en allvarlig psykisk störning. Dock är det så att bland befolkningsgruppen som lider av en allvarlig psykisk störning är kriminaliteten högre än i befolkningsgruppen som inte lider av en allvarlig psykisk störning.¹⁰⁰

3.8.1 Lagens definition

Vad en allvarlig psykisk störning faktiskt utgörs av går inte att utläsa av lagen. Termen definieras inte mer än att den som begått brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning i första hand ska dömas till annan påföljd än fängelse.¹⁰¹

3.8.2 Förarbetens definition

Det går att utläsa av propositionen från termens införande att de tillstånd som i första hand ska räknas till allvarlig psykisk störning är de av psykotisk karaktär. De psykotiska tillstånden kännetecknas av att de ger en störd verklighetsuppfattning och värdering, och att det kan ge symtom som är att jämföra med vanföreställningar, hallucinationer eller förvirring. Detta kan

---

⁹⁸ SOU 2012:17, s. 41, 46.

⁹⁹ SOU 2012:17, s. 46.

¹⁰⁰ Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 21f.

¹⁰¹ 30 kap 6 § BrB.

uppkomma på olika sätt och av olika anledningar. Ett tillstånd som kan leda till detta men som inte ofta kommer på tal är demenssjukdomar som är exempel på en psykisk funktionsnedsättning med störd realitetsvärdering och en försämrad orienteringsförmåga. Även allvarliga depressioner med självmordstendenser kan klassas som en potentiell allvarlig psykisk störning.¹⁰²

Vissa personlighetsstörningar med impulsgenombrott av psykoskaraktär är också exempel på vad som kan falla inom termens gränser. Dessa mer kliniskt artade störningar kan leda till rättspsykiatrisk tvångsvård vid brott då funktionsnivån är så att den är av psykotisk art. De självförvållade varianterna som är rusutlösta av medicin, alkohol eller droger kan också klassas som allvarlig psykisk störning.¹⁰³

Termen allvarlig psykisk störning inkluderar även psykotiska episoder eller starkt tvångsmässigt beteende, till exempel kleptomani, pyromani och vissa sexuella perversioner. Till termen hänförs också alkoholpsykos, liksom sådana psykos som kan drabba narkotikamissbrukare. Rättspsykiatrisk vård kan även aktualiseras när en krisreaktion av sådant slag att påverkan på den psykiska funktionsnivån blir så märkbar att den är av psykotisk art.¹⁰⁴

Förenklat kan sägas att termen allvarlig psykisk störning inkluderar i första hand psykos eller tillstånd av psykotisk karaktär. Det innebär tillstånd med en hög grad av störd verklighetsuppfattning och med en eller flera av följande symptom; förvirring, tankestörning, vanföreställningar eller hallucinationer.¹⁰⁵

För att kunna avgöra om en psykisk störning är allvarlig i juridisk mening ska en bedömning göras av störningens art och grad. Art är det som definierar vad det är för sjukdom eller störning som lagöverträdaren lider av. Störningens grad avgörs av den psykosociala funktionsnivån och hur svåra symptomen är. Vissa sjukdomar bedöms alltid vara allvarliga till sin art, men inte per automatik i sin grad. Ett exempel på detta är schizofreni.

Det finns andra tillstånd där det är motsatt förhållande, att det inte till sin art är allvarligt, men kan vara det till sin grad. Exempel på sådana tillstånd är personlighetsstörningar och neuropsykiatriska störningar när de inte är allvarliga till sin art, men kan vara allvarliga till sin grad med omfattande symptom, beteendeförändringar och låg socialfunktionsnivå. I varje enskilt

---

¹⁰² Prop. 1990/91:58.

¹⁰³ Prop. 1990/91:58, s 86; SOU 2012:17, s. 358.

¹⁰⁴ Prop. 1990/91:58, s. 86.

¹⁰⁵ Prop. 1990/91:58, s. 86.

fall görs en bedömning av sammanvägningen av störningens art och de yttringar som belyser graden.¹⁰⁶

En följd av införandet av termen allvarlig psykisk störning var att en begränsning gjordes av den grupp som särbehandlades i straffrättsligt avseende. Termen ledde till en mer restriktiv bedömning och färre psykiska störningar omfattades än av tidigare lagstiftning.¹⁰⁷

3.8.3 Doktrинens definition

I doktrinen återupprepas den definition av termen allvarlig psykisk störning som stadgades i propositionen som föregick dess införande. Därför tillkommer inte mycket definitionsmässigt. Det belyses att allvarlig psykisk störning är ett juridiskt begrepp som innefattar de psykiska störningar som är så allvarliga att de fordrar en straffrättslig särbehandling. Det är viktigt att påpeka att det inte finns någon psykiatrisk diagnos som utan undantag leder till att den innefattas av allvarlig psykisk störning. Det går att dra slutsatsen att psykosliknande tillstånd som är svåra ofta leder till bedömningen att lagöverträdaren lidit av en allvarlig psykisk störning.¹⁰⁸

3.8.4 Slutsats

Sammanfattningsvis kan sägas att lagen inte presenterar någon vägledning när det kommer till definition av termen allvarlig psykisk störning. Det innebär att den som söker tydlighet tvingas att gå vidare i sitt sökande.

I lagstiftningens förarbeten finns det mer att hämta. Det går redan vid termens införande att utläsa en mängd av psykiska störningar som inräknas. Det finns även möjlighet att utvidga vilka tillstånd som inkluderas i termen genom hjälp av informationen att det är störningens art och graden av dess påverkan som avgör om det föreligger en allvarlig psykisk störning. Vidare i doktrin upprepas de definitioner, exempel och vägledande riktlinjer som definieras i förarbetena.

Det finns en definition av termen, men det krävs att den som söker vägledning antingen söker det i förarbeten eller sammanställer information från praxis¹⁰⁹ och doktrin. Sedan termens införande 1991 har inte mycket utveckling skett av dess definition. Det som hänt är att samma definition upprepats under snart 25 år i doktrin, förarbeten och praxis.

---

¹⁰⁶Prop. 1990/91:58, s. 87.

¹⁰⁷Prop. 1990/91:58, s. 6.

¹⁰⁸Andiné och Kristiansson, 2008, s. 1085; Diesen m.fl., 2005, s. 325f.

¹⁰⁹Läs mer i avsnitt 4.

4 Praxis

Nedan kommer ett antal rättsfall att behandlas i kronologisk ordning. Det som presenteras är de händelseförloppen i grova drag. Efter varje rättsfall kommer domstolarnas resonemang gällande allvarlig psykisk störning lyftas fram i det enskilda fallet. Slutligen presenteras Dalbymålet och i anslutning till det kommer kunskap som inhämtats från tidigare rättsfall att appliceras.

4.1 Falun 1994

Det välkända målet NJA 1995 s. 48 uppmärksammades stort i media och har även en P3 dokumentär tillägnad sig med namnet *Massmordet i Falun*.¹¹⁰

En officer i Falun fick en tillfällig rusutlöst psykos och sköt ihjäl sju personer med sitt tjänstevapen i centrala Falun. Psykosen som ledde till detta agerande utlöstes av att en större mängd alkohol som officeren druckit under den aktuella kvällen.¹¹¹

Det fanns ett antal problematiska faktorer som försvårade påföljdsbestämningen. Brottet som begåtts var väldigt allvarligt och det begicks under påverkan av ett rusutlöst tillstånd. Det gjorde att officeren begått brottet under påverkan av en allvarlig psykisk störning men tillfrisknat till tidpunkten för undersökningstillfället.¹¹²

4.1.1 Tingsrättens prövning

Tingsrätten fann att handlingarna hade planerats då officeren bytt om till uniform och sedan gått till regementet för att hämta sitt vapen där han laddat dess magasin. Att han sedan klättrat ut från området visade på officerens insikt att han inte skulle släppts ut från området med sitt vapen.¹¹³

Den rättspsykiatriska undersökningen fastställde att officeren vid undersökningstillfället inte led av en allvarlig psykisk störning. Därför förelåg inte förutsättningar att överlämna honom till rättspsykiatrisk vård. Det konstaterades även att officeren inte heller lidit av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. Utredningen genomfördes under en period då

---

¹¹⁰ P3 dokumentär, *Massmordet i Falun 1994*.

¹¹¹ Strand, m.fl., *Den rättspsykiatriska vården*, 2009, s. 13.

¹¹² Ibid.

¹¹³ NJA 1995 s. 48.

officeren varit i ett chocktillstånd vilket kunde vara till nackdel för utredningen.¹¹⁴

Officeren hade varit i en komplicerad kärleksrelation med en kvinna och relationen hade varit orolig med ett antal uppbrott. Under den aktuella kvällen hade officeren haft kontakt med kvinnan och då hamnat i häftig argumentation. Officeren led av en nedstämdhet men inte till den grad att det varit en depression. Officerens nedstämdhet hade utvecklats till att han kunde få vredesutbrott och började använda våld. Den aktuella kvällen bedömdes att han hade en alkoholhalt på ca två promille och han hade ingen klarhet i sina minnesbilder.¹¹⁵

Samtliga av de som undersökt officeren sammanfattande hans tillstånd med att han fram till natten för gärningen varit välfungerande i alla avseenden – socialt, känslomässigt och intellektuellt. Det var svårt att med hjälp av de förklaringsmodeller som stod till buds motivera alkoholens påverkan på officerens agerande, då han sköt ihjäl sju, för honom, okända personer.¹¹⁶

Den rättspsykiatriska undersökningens slutsats var att officeren inte led av någon allvarlig psykisk störning och att knappt ens en psykisk störning låg för handen. Officerens offentliga försvarare yrkade att Rättsliga rådet skulle yttra sig över det rättspsykiatriska utlåtandet och därför tillkom även det till underlaget för bedömning.¹¹⁷

Rättsliga rådets utlåtande gällande officerens psykiska tillstånd var att han faktiskt lidit av en allvarlig psykisk störning och att det förelåg förutsättningar för att utdöma rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Det fanns även en stor risk att officeren skulle återfalla i grov brottslighet. Tingsrätten bedömde trots det att en allvarlig psykisk störning inte hade förelegat vid gärningen och officeren dömdes till fängelse.¹¹⁸

4.1.2 Hovrättens prövning

I nästa instans fördes resonemanget vidare kring officerens psykiska tillstånd. De började med att konstatera det som man var eniga kring, vilket var att samtliga som uttalat sig, ansåg att officeren led av en personlighetsstörning. Det rådde dock inte någon enighet kring betydelsen

---

¹¹⁴ NJA 1995 s. 48.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid.

av denna personlighetsstörning och vad den haft för påverkan för de brott som officeren begått. En majoritet i Rättsliga rådet ansåg att störningen hade stor signifikans för brottet, men det fanns även en minoritet som ansåg att dess påverkan var av lägre grad och därmed var eniga med de som utfört den rättspsykiatriska undersökningen.¹¹⁹

Slutsatsen blev att officerens psykiska störningar inte kunde uppnå den grava påverkan på officerens agerande som krävdes för att kunna bedömas som en allvarlig psykisk störning. De vanföreställningar eller liknande som krävs för att uppnå det ska påverka lagöverträdarens liv i större grad och officeren hade fungerat väl fram till tillfället för gärningen. Detta gjorde att den psykiska störning officeren led av var inte tillräckligt ingripande i officerens liv för att utgöra en allvarlig psykisk störning. Därför blev påföljden ännu en gång fängelse istället för vård.¹²⁰

4.1.3 Högsta domstolen

HD sammanfattade det hela med att officeren hade begått brottet under påverkan av alkohol då han varit nedstämd och i en personlig kris efter att han utsatts för kränkningar. Detta var inte en allvarlig psykisk störning i lagens mening, officeren var varken sjuk, vid eller efter, gärningstillfället. När officeren genomgick den rättspsykiatriska undersökningen var han i dåligt fysiskt skick, bland annat på grund av sin skottskada. Trots detta bedömdes officeren ha återhämtat sig snabbt och att detta inte påverkade undersökningens utfall.¹²¹

Grunden till HDs resonemang var Rättsliga rådets utlåtande att officeren hade befunnit sig i ett psykotiskt tillstånd, eller tillstånd av den karaktären, som utlösts av alkoholen han druckit. Tillståndet upphörde när officeren sköts av polisen.¹²²

Lagstiftning som vid tidpunkten gällde innebar att fängelseförbudet principiellt inte innefattade de lagöverträdare som haft en kortvarig eller snabbt övergående psykisk abnormitet. Lagremissen som lett till 1991 års reform innebar att de som själva utlöst sina psykiska störningar och därmed hade brist på insikt när de begått brottet inte skulle straffrättsligt särbehandlas.¹²³

---

¹¹⁹ NJA 1995 s. 48.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

¹²³ NJA 1995 s. 48.

HD resonerade därför att det inte behöver finnas en absolutitet mellan det då aktuella fängelseförbudet och den psykiatriska tvångsvården när det gäller kortvariga rusutlösta psykotiska tillstånd. Officeren hade därför inte begått handlingarna under en sådan allvarlig psykisk störning som 30 kap 6 § BrB åsyftar. Inte heller befann sig officeren i ett sådant tillstånd vid undersökningstillfället. Detta ledde till att officeren inte dömdes till rättspsykiatrisk vård utan till fängelse, trots den oenighet som rådde kring officerens psykiska tillstånd.¹²⁴

4.1.4 Slutsats

Rättsfallet ovan behandlar en gärningsman som led av ett kortvarigt psykotiskt tillstånd som utlösts av ett rus. Denna typ av psykotiskt tillstånd blev även definierat som att inte utgöra en allvarlig psykisk störning. Inte att det alltid skulle bedömas så, men att det fanns tillfällen då ett rusutlöst psykotiskt tillstånd inte var en allvarlig psykisk störning. Officeren ansågs lida av en psykisk störning med inte till den grad att den ansågs allvarlig.

Eftersom officerens vårdbehov inte längre existerade på grund av att den allvarliga psykiska störningen upphörde i samband med ruset upphörande, så fanns inte längre en anledning att döma till vård. Det psykosliknade tillståndet ansågs ha varit självförvållat och borde därför ha kunnat förutses. I och med detta aktualiserades möjligheten att döma en gärningsman som agerat under inflytande av en allvarlig psykisk störning till fängelse trots det då gällande fängelseförbudet.

Den rättspsykiatriska undersökningen påvisade att en allvarlig psykisk störning inte förelegat, men vid inhämtande av Rättsliga rådets yttrande så blev slutsatsen att en allvarlig psykisk störning förelegat. Samtliga instanser dömdes trots Rättsliga rådets yttrande officeren till fängelse istället för vård. Det var ett tecken på att rätten verkligen gått in och bedömt de olika utlåtandena mot varandra och kommit till slutsatsen att den rättspsykiatriska undersökningens var att anse som mer tillförlitligt.

HD valde att presentera termen allvarlig psykisk störning närmre i domen. Det som belystes var att den nya termen introducerades och ersatte de tidigare begreppen psykisk sjukdom samt psykisk abnormitet. Den nya termen skulle låta både biologiska, psykologiska och sociala faktorer att tas i beaktan då det är bland annat dessa tre i kombination som utgör en psykisk störning.¹²⁵

---

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Prop. 1990/91:58, s. 85.

4.2 Åkeshov 2003

Målet¹²⁶ uppmärksammades i media och förövaren blev i och med det känd som *Järnspejtsmannen*. Mannen hade under en majdag 2002 nekats vård vid en psykiatrisk öppenvårdsmottagning och istället hänvisats till en psykiatrisk klinik. Då gick mannen bärsärkagång med ett järnrör och dödade en äldre man samt skadade sju andra förbipasserande personer, både vuxna och skolbarn. Domen löd att mannen ansågs ha lidit av en psykossjukdom och dömdes till rättspsykiatriskvård med särskild utskrivningsprövning.¹²⁷

4.2.1 Tingsrättens bedömning

Mannen berättade vid rättegången att ett par veckor innan händelsen hade hans flickvän blivit allvarligt skadad i en bilolycka. Ungefär samtidigt som detta började han uppleva förföljelse av trolliknande varelser. Detta kulminerade i att han dagen innan gärningarna samlade alla sina ägodelar i sin bostad och tänkte tända eld på dem för att sedan börja om på nytt. Natten innan han skulle elda upp sitt hem blev mannen övertygad om att hans bror skulle döda honom och under natten började han höra skott i sitt trapphus. Han trodde att detta var hans bror som dödat en polis i trapphuset och därför ringde han polisen. Polisen som senare kom till mannens hem omhändertog honom och körde honom till en öppenvårdsmottagning. Tyvärr kunde mannen inte få tid direkt och fick beskedet att han skulle återkomma senare samma dag.¹²⁸

Det var med denna bakgrund som mannen lämnade öppenvårdsmottagningen. För att undvika att brodern skulle hitta honom gick han över tomter istället för på gångvägar. Han fick syn på en målare som han trodde förföljde honom. Han tog en färgspruta och slängde mot målaren. Efter det slog han mot en kvinna som cyklade förbi. Han fortsatte slå mot henne efter hon ramlat av cykeln för han trodde att hon var ett troll i människogestalt.¹²⁹

Nästa gärning mannen gjorde var att gå till attack med järnrör mot en man som kom gående. Efter en fortsatt misshandel av kvinnan på cykeln gick mannen mot tunnelbanestationen i närheten för att han räknade med att möta sin bror där. Mannen hade på väg till tunnelbanan slagit mot passerande vuxna och barn med järnröret.¹³⁰

---

¹²⁶ B 3886-03, Stockholms tingsrätt, meddelad 2003-08-25.

¹²⁷ Den rättspsykiatriska vården s. 14.

¹²⁸ B 3886-03, Stockholms tingsrätt, meddelad 2003-08-25.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid.

När tingsrätten resonerade kring mannens uppsåt och ansvar var det tydligt att mannen utan provokation från offren tilldelat ett stort antal slag mot dem, varav en sedan dog. Tingsrätten påpekade att trots det som framkommit gällande mannens psykiska tillstånd var det inte tillräckligt för att bedömas som en förmildrande omständighet. Mannen dömdes för mord.¹³¹

Vid resonemanget gällande påföljden diskuterades följande. I det rättspsykiatriska utlåtandet hade fastslagits att de åtalade gärningarna hade begåtts under inverkan av en allvarlig psykisk störning. Även under undersökningen led mannen av en allvarlig psykisk störning och det föreslogs att han skulle få påföljden rättspsykiatrisk vård i förening med tvång då återfallsrisken i brottslighet av det allvarliga slaget var väldigt stor. Tingsrätten kommenterade detta med en mening ”*Det saknas skäl att frångå den bedömning som gjorts i utlåtandet.*” Därför blev påföljden precis den som föreslagits av det rättspsykiatriska utlåtandet.¹³²

I frågan om skadestånd till offren diskuterades det rättspsykiatriska utlåtandet närmre. I skadestandsfrågan poängteras att mannen vid gärningstillfället varit i ett uppenbart psykotiskt tillstånd med en gravt störd verklighetsuppfattning.¹³³

4.2.2 Slutsats

Det som kan tydligt kan utläsas från denna dom är att tingsrätten inte ifrågasatte eller bedömde utlåtandet, snarare att det godtog det som föreslogs och tillämpade den föreslagna påföljden. Undersökningen kommenteras endast med en mening och tar inte upp något utrymme i domen. Mannens psykiska tillstånd behandlas långt mer i skadestandsfrågan än vid påföljdsbestämningen.

4.3 Gamla stan 2003

Målet gällde en 50-årig man, hädanefter kallad föraren, som körde på en gågata i Gamla stan i Stockholm under en förmiddag i juni 2003. Mannens bil kolliderade med flera fotgängare. Två av fotgängarna dog, en omedelbart och en ett par dagar senare till följd av sina skador, ytterligare ett femtontal

---

¹³¹ B 3886-03, Stockholm tingsrätt, meddelad 2003-08-20.

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid.

fotgängare skadades. Föraren förklarade detta med att han upplevt sig jagad av demoner och hade inte haft kontroll över bilen.¹³⁴

4.3.1 Tingsrättens bedömning

Föraren åtalades för mord och försök till mord.¹³⁵ Föraren förnekade gärningarna då han inte haft uppsåt för brottet, han ifrågasatte inte de skador som uppkommit, men gjorde gällande att han saknat kontroll över bilen då den styrts av *någon person utanför bilen*.¹³⁶

Bilen framfördes i en hög hastighet på gågatan och träffade i sin framfart ett stort antal människor. Föraren hade kört sida till sida på gatan och siktat på människor för att köra på dem, bilen stannade först när den kolliderade med en stenpelare. Strax innan bilen kört in i stenpelaren hade den kört rakt in i en folkmassa. När bilen kolliderade med stenpelaren var den i det närmsta totalförstörd.¹³⁷ När bilen stannades och en väktare ingrep för att gripa föraren var föraren helt lugn, men omgivningen runt honom var kaotisk och gatan såg ut som ett slagfält.¹³⁸

Mannen berättade att sedan 1999 hade han blivit förföljd av tre personer som vid tre olika tillfällen försökt mörda honom. Anledningen till att de förföljer honom och försöker mörda honom var okänd men föraren tror att det var för att han är en politisk flykting. Men det fanns också en sannolikhet att det hade att göra med hans försäljning av dalahästar.¹³⁹

Precis när föraren körde runt ett hörn såg han ledaren för de som förföljt honom. Ledaren hade något som såg ut som en fjärrkontroll i handen och började springa mot bilen. Föraren blev skräckslagen, trodde att hans hjärta skulle stanna och han hade sin *sista strid* framför sig. Bilen började röra sig utan att föraren gjorde något och *betedde sig som en häst*. Händelseförloppet gick så fort och föraren kunde inte göra något, han försökte bromsa flera gånger men bilen reagerade inte. Föraren hade ingen kontroll, att han körde på människor märkte han inte ens, inte heller att människor låg på motorhuven. Bilen stannade med en duns när den träffade något, föraren var i chock och gick ur bilen för att vänta på polis. Han såg då

---

¹³⁴ B 4163-03, Stockholm tingsrätt, meddelad 2003-08-20, Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 14.

¹³⁵ B 4163-03, Stockholm tingsrätt, meddelad 2003-08-20.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid.

två personer som låg på gatan, han förstod ingenting och trodde att det var en filminspelning eller liknande som pågick.¹⁴⁰

När tingsrätten gjorde sin bedömning i målet påpekades att förarens resonemang med att bilen framförts med hjälp av fjärrkontroll var högst osannolikt och orimligt. Efter ett resonemang gällande förarens framfart fastställdes att *vansinnesfärden* gjorde att *katastrofen var ett faktum* och om det inte vore för stenpelaren hade färden och dödandet fortsatt. I det rättspsykiatriska utlåtandet anfördes det att förarens uppsåt var svårbedömt och att Rättsliga rådet därför skulle ta ställning i frågan. Tingsrätten fann inte det nödvändigt att inhämta ett utlåtande från Rättsliga rådet. Tingsrätten kom till slutsatsen att föraren varit likgiltig inför följden av sitt handlande och bedömdes ansvarig och fälldes för mord och försök till mord.¹⁴¹

Gällande påföljdsfrågan lyftes den rättspsykiatriska undersökningens slutsats. Föraren intygades ha agerat under inflytande av en allvarlig psykisk störning och även att han var under en sådan påverkan vid undersökningstiden. Den undersökande läkaren från den rättspsykiatriska undersökningen påpekade att det gick att ställa diagnosen paranoid schizofreni. Slutsatsen av undersökningen var att det förelåg de förutsättningar som krävdes för att överlämna föraren till rättspsykiatrisk vård baserat på att en allvarlig psykisk störning förelåg och att det fanns en stor risk att föraren skulle återfalla i allvarlig brottslighet. Tingsrätten följde den föreslagna påföljden och mannen överlämnades till rättspsykiatrisk vård.¹⁴²

4.3.2 Hovrättens bedömning

Hovrätten anförde att enligt det rättspsykiatriska utlåtandet var det uppenbart att föraren led av en allvarlig psykisk störning och agerat under påverkan av denna störning. Det är även vanligt att vanföreställningar förekommer vid paranoid schizofreni. Den undersökande läkaren hade redan i tingsrätten anført att uppsåtsfrågan var svårbedömd och hade då lyft behovet av att Rättsliga rådet skulle yttra sig. Med detta som bakgrund begärde hovrätten ett ställningstagande från Rättsliga rådet.¹⁴³

Rättsliga rådet hänvisade till den rättspsykiatriska undersökningen gällande uppsåtsfrågan och genom det underströk att uppsåtet var svårt att bedöma. Rättsliga rådet uttryckte följande:

---

¹⁴⁰ B 4163-03, Stockholm tingsrätt, meddelad 2003-08-20.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid.

Det är omöjligt för en utomstående att sätta sig in i och bedöma hur [föraren] har upplevt situationen och vilka överväganden han kan ha gjort vid gärningstillfället.¹⁴⁴

Uttalandet poängterade att allt som pågår/pågick i en människas psyke är svårbedömt då det är endast den personen som förstår det som pågått. Det som en utomstående kan göra är en objektiv bedömning och granskning av de fakta som framkommit i målet som sedan får jämföras med förarens beskrivning av förloppet.¹⁴⁵

Föraren berättade att han varit fullt medveten om sin egen körning och sitt agerande fram tills han sett ledaren. Hovrätten konstaterar sedan i sitt resonemang att föraren av egen förmåga kört bilen och varit medveten om att den framförts. Att mannen påverkats av en vanföreställning eller trott att någon annan kontrollerade bilen, eller möjligtvis att han drabbats av panik, ledde inte till att föraren skulle anses ha saknat uppsåt. Därmed fastställde hovrätten tingsrättens dom och mannen överlämnades till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.¹⁴⁶

4.3.3 Slutsats

Föraren i detta mål hade haft ett medvetet agerande, men agerade på grund av vanföreställningar. I denna dom påpekas faktumet att det är vanskligt att för någon att förstå vad som pågått i någon annans psyke. Just på grund av detta kan bedömningar endast göras objektivt av de faktiska omständigheter som förelegat vid gärningen och sedan jämförts med den tilltalades berättelse.

I övrigt finns det ett tydligt yttrande från Rättsliga rådet som direkt sätter en diagnos på mannen som är en faktiskt psykisk sjukdom. Den paranoidea schizofrenins vanföreställningar har troligtvis påverkat mannens agerande, men det kan inte någon utomstående avgöra. Schizofreni är en av de exemplifierande sjukdomar som nämns i förarbetena och är alltid att se som allvarlig i sin art. I detta fall är det även uppenbart att det är till sådan hög grad påverkat föraren att det gav slutsatsen att mannen lidit av en allvarlig psykisk störning.

---

¹⁴⁴ B 4163-03, Stockholm tingsrätt, meddelad 2003-08-20.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid.

4.4 Nordiska kompaniet 2003

I september 2003 mördades landets dåvarande utrikesminister Anna Lindh på varuhuset Nordiska kompaniet, hädanefter NK, i Stockholm. Gärningsmannen hade en historik av psykisk ohälsa. Detta fall är mycket intressant, både eftersom det är väldigt känt i Sverige men också för att det gick till högsta instans samt att det inhämtades kompletterande yttrande från Rättsliga rådet. På grund av detta finns mycket att hämta när det kommer till bedömningen om allvarlig psykiskt störning förelegat eller ej. HD dömde till livstids fängelse¹⁴⁷ i enlighet med tingsrättens dom och gick således emot Rättsliga rådets förslag om att gärningsmannens borde dömas till rättspsykiatrisk vård.¹⁴⁸

4.4.1 Tingsrätten

Gärningsmannen åtalades för mord för att ha berövat Lindh livet genom att inne på NK i Stockholm knivhugga henne ett stort antal gånger. Skadorna var så allvarliga att Lindh dog på sjukhuset dagen efter. Gärningsmannen erkände att han angripit Lindh med kniv, men uppgav att han saknat uppsåt att döda henne.¹⁴⁹

Under första veckorna i september hade gärningsmannen sökt sin läkare på psykiatriska akuten. Han fick dock inte träffa henne, vilket hade gjort honom upprörd. Gärningsmannen hade mått dåligt, hört röster och inte kunnat sova. Situationen blev bara värre och värre fram till dagen för gärningen. Eftersom han upplevde sig förföljd tog han med sig en kniv när han lämnade sin lägenhet.¹⁵⁰

Gärningsmannen hade rest in till Stockholms centrum där han därefter gått runt. Han hade en fragmentarisk minnesbild. Han minns att han letade efter utgången när han fick syn på Lindh. Rösterna i huvudet sa till honom att han skulle angripa henne, men de sa aldrig att han skulle döda henne. Både han och rösterna identifierade vem Lindh var. Han menade att det var en impulshandling att knivhugga Lindh.¹⁵¹

---

¹⁴⁷ Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 14. Det är extremt ovanligt att HD meddelar prövningstillstånd och dessutom ändrar en tidigare dom i de fall som gått till rättspsykiatrisk undersökning. Det har under perioden 2001-2006 endast hänt sex gånger. Detta fall är det enda av dessa där HD ändrat en dom till livstids fängelse.

¹⁴⁸ Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 14f.

¹⁴⁹ NJA 2004 s. 702.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Ibid.

Efter knivhuggen flydde gärningsmannen i panik. På vägen kastade han sin keps och han försökte få en frisör att klippa honom. Han hoppade in i en taxi för att åka hem. Han åkte till skogen, bytte kläder och försökte elda upp det han haft på sig innan. Enligt honom var detta inte för att han ville dölja spår. Den 24 september 2003 nästan två veckor efter attacken greps gärningsmannen.¹⁵²

I tingsrättens domskäl fördes ett resonemang kring att det var underligt att gärningsmannen efter attacken agerat så rationellt, bl.a. genom att försöka undanröja bevis och förändra sitt utseende, med tanke på att gärningen utlösts av inre röster. Även vittnen berättade att gärningsmannen varit väldigt lugn och rationell efter gärningen.¹⁵³

Den rättspsykiatriska undersökning som genomfördes kom till slutsatsen att gärningsmannen inte agerat på grund av en allvarlig psykisk störning och att en sådan inte förelåg vid undersökningen. Det rättspsykiatriska teamet hade även inhämtat ett andra utlåtande från ett annat team som även de ansåg att gärningsmannen inte lidit eller led av en allvarlig psykisk störning. Inhämtade journaler gällande gärningsmannens psyke gav också slutsatsen att det inte fanns anledning att ifrågasätta avsaknaden en allvarlig psykisk störning.¹⁵⁴

Denna avsaknad av allvarlig psykisk störning gjorde det omöjligt att utdöma rättspsykiatrisk vård och mannen dömdes för mord till livstids fängelse.¹⁵⁵

4.4.2 Hovrätt

Gärningsmannen överklagade domen till hovrätten. Även hovrätten anmärkte på det rationella agerande gärningsmannen visat prov på direkt efter gärningen.¹⁵⁶

Vid påföljdsbestämningen valde hovrätten att inhämta ett yttrande från Rättsliga rådet. Ur yttrandet framgick att gärningsmannens samlade syndrom bäst kunde förklaras av ett psykotiskt syndrom. Bedömningen var att gärningsmannens vanföreställning var av så starkt karaktär att det var fråga om ett vanföreställningssyndrom. Detta ledde till att gärningsmannens psykotiska syndrom var detsamma som en allvarlig psykisk störning.¹⁵⁷

---

¹⁵² NJA 2004 s. 702.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid.

Rättsliga rådet lade även till den alternativa diagnosen borderline personlighetsstörning. En sådan störning är inte per automatik allvarlig men psykoströskeln är låg. Det kunde liknas vid att den drabbade ständigt balanserar på gränsen till psykos. Det ska dock påpekas att detta yttrande inte var enhälligt.¹⁵⁸

Rättsliga rådet påvisade att störningen var allvarlig och att stödet för denna slutsats hade massivt underlag. Det gjorde att de föreslog att gärningsmannen skulle dömas till rättspsykiatrisk vård. På grund av återfallsrisken skulle vården även kombineras med särskild utskrivningsprövning. Hovrätten ansåg att det saknades skäl att inte följa Rättsliga rådets mening och dömde därför gärningsmannen för mord till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.¹⁵⁹

4.4.3 Högsta domstolen

Under rubriken uppsåt och psykisk störning slog HD fast att även en psykiskt störd lagöverträdare kan ha begått ett brott uppsåtligen om det funnits själsförmögenhet till det. Det var i detta rättsfall som HD slog fast att om ett yttrande inhämtats från Rättsliga rådet och det motsäger den slutsats som gjorts vid den rättspsykiatriska undersökning så är Rättsliga rådet som i allmänhet är att anse som mer tillförlitligt. Trots detta ska inte domstolen låta bli att jämföra och bedöma de utlåtanden som gjorts. Utöver detta är det viktigt att domstolen inte gör egna medicinska bedömningar och ska vara mycket försiktigt med att själva bedöma den tilltalades uppträdande i rätten.¹⁶⁰

Det som domstolen har att pröva är den utredning som presenterats. Det som kan påverka denna bedömning kan vara sakkunskapen hos den som yttrat sig eller vilka förhållanden som rått under undersökningsperioden. En annan viktig princip som lyftes var att det vid lagstiftningens tillkomst underströks att om domstolen övervägde att döma till fängelse trots att misstanke fanns att allvarlig psykisk störning förelåg skulle det göras med försiktighet.¹⁶¹

Det är svårt att bedöma en gärningsmans inre konflikt som utomstående, därför kan en bedömning endast göras baserat på yttre faktorer. Av gärningsmannens beteende efter gärningen och vittnesmål har han agerat

---

¹⁵⁸ NJA 2004 s. 702.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid.

lugnt och rationellt. Detta i kombination med att han varit fullt medveten om att det var Lindh han attackerade talar för ett medvetet beteende.¹⁶²

Trots den gedigna historik gärningsmannen hade gällande psykiska störningar och berättat om hallucinationer så visade han vid undersökning inga tecken på hallucinatoriskt beteende. Även på undersökningsenheten hade det funnits en avsaknad på psykotiskt beteende, såsom allvarlig tvångsmässighet, förvirring eller störd verklighetsuppfattning. Gärningsmannen befann sig på undersökningsenheten i drygt sju veckor.¹⁶³

Underlaget för Rättsliga rådets yttrande som fastställde att en allvarlig psykisk störning förelåg hade bland annat bestått av en fem dagar lång undersökning av gärningsmannen.¹⁶⁴

Bara för att någon inte visar symtom betyder inte det att personen är frisk. De olika bedömningarna gällande gärningsmannens psykiska tillstånd gjorde att det krävdes en minutiös värdering av de utlåtandena som låg för handen. Den samlade bedömningen av utredningen som påvisade en allvarlig psykisk störning var inte tillräcklig för att fastställa det faktiska psykiska tillståndet.¹⁶⁵

På grund av att det nu endast var en misstanke gällande en allvarlig psykisk störning och inte en fastställd, dömde HD mannen till fängelse på livstid för mord. Genom detta ändrade de hovrättens dom och fastställde tingsrättens.¹⁶⁶

4.4.4 Slutsats

Även om det inte ska påverka bedömningen så är det svårt att bortse från den enorma uppmärksamhet som måste ha följt denna rättsprocess. Resonemanget kring den tilltalades psykiska tillstånd är massivt och många domare kom att hämta vägledning från denna dom vid liknande fall.

I detta rättsfall lyfts svårigheterna med att bedöma vad som pågått i någon annans tankevärld och att det är de faktiska objektiva omständigheterna som ska vara grunden för bedömningen. De motsägelsefulla bedömningarna av gärningsmannens psykiska tillstånd utgjorde anledning att argumentera

---

¹⁶² NJA 2004 s. 702.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Ibid.

kring utlåtandenas betydelse. Även mannens rationella beteende efter handling påverkade bedömningen av mannens medvetenhet.

I denna dom väljer rätten att inte följa det påföljdsförslag som Rättsliga rådet gett. Trots det slås fast att om den rättspsykiatriska undersökningen och Rättsliga rådet presenterar motstridiga utlåtanden så ska Rättsliga rådet anses som mer tillförlitligt. Det innebär inte att rätten ska göra egna medicinska bedömningar, utan endast väga de olika utlåtandena mot varandra. När de olika utlåtandena vägs mot varandra ska inte bara utlåtanden och vad som står i dem studeras, utan även de omständigheter som rått när underlaget till utlåtandena skapats.

De lyfte även den möjlighet som fanns vid lagstiftningens införande att domstolen kunde döma till fängelse även om det förelåg misstanke om allvarlig psykisk störning med det skulle göras med försiktighet. En vågad tolkning skulle kunna vara att det var en vink till lagstiftaren att det fängelseförbud som förelåg inte var att föredra. Det kan ses som ett förslag till att det borde finnas en väg att utdöma fängelse även om fängelseförbudet skulle kunna vara tillämpligt.

Eftersom underlaget till Rättsliga rådets utlåtande inte bedömdes vara tillräckligt så reducerades dess innehåll till endast en misstanke om en allvarlig psykisk störning och därför kunde mannen dömas till fängelse. Detta gjordes dels baserat på att mannen endast undersökts under 5 dagar av det Rättsliga rådet, men sju veckor för den rättspsykiatriska undersökningen.

4.5 Nyköping 2007

Mannen i målet hade tidigare, 1994, dömts för dråp och försök till dråp till tio års fängelse. Under processen företogs en rättspsykiatrisk undersökning, vari framkom att han bedömdes ha en paranoid personlighetsstörning, men inte till den grad att han ansågs lida av en allvarlig psykisk störning. Under sin fängelsevistelse så undersöktes han av två rättspsykiatriker och fick en bedömning som han ansåg vara felaktig. Efter sin frigivning 2002 så började han trakassera myndighetspersoner han upplevt sig blivit felbehandlad av genom att skicka brev.¹⁶⁷

Det som behandlas i målet utspelade sig 2007 då två poliser skulle hämta mannen för ett vårdintyg då han efter sin frigivning hotat

---

¹⁶⁷ B10-08, Svea Hovrätt, meddelad 2008-03-04; Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 16.

myndighetspersoner. Vid handräckningen sköts en polis till döds och det var startskottet för en lång grundlig resa genom rättspsykiatrins korridorer.¹⁶⁸

4.5.1 Tingsrätt

Mannen berättade att ett av breven han skickat var för att få mannen som besökt honom på anstalten att erkänna att bedömningen av honom felaktig. Han hade inte känt någon oro inför en polisaktion och han hade endast haft en pistol eftersom han planerat att eventuellt ta livet av sig. Situationen för honom hade varit att två, för honom, okända civilklädda män hade hoppat på honom och slitit i hans skjorta. Han uppfattade aldrig att det var poliser och greps av panik och chock. Det våld han utövade var nödvärn och det var först efter han besprutats med pepparspray som han hade avlossat skotten. Men minnesbilderna från händelsen var fragmentariska. Mannen menade att han saknat uppsåt och den eventuella nödvärnsexcess han tillämpat hade varit acceptabel då han svårligen kunnat behärska sig på grund av faran han befunnit sig i.¹⁶⁹

Vid tingsrätten vidhöll mannen fortfarande att domen från 1994 varit felaktig, den rättspsykiatriska utredningen var felaktig och att bedömningen på anstalten 1999 var felaktig. De två sakkunniga hade vid mötet grundat sitt utlåtande på samtal med honom och den, enligt honom, lagstridiga rättspsykiatriska undersökningen. Mannen bedömde att 75 % av hans vakna tid går åt att söka upprättelse från domen 1994. Han berättade också att han kan ha sagt till en psykolog att ett sätt skulle vara att döda alla som var inblandade i målet. Men han hade varit noga med i alla sina skrivelser att det inte skulle gå att utläsa hot. Att han samlat in uppgifter om människor och deras anhöriga hade endast med att göra att de människor som erkänt sina felaktigheter i domen 1994 kunde behöva stöd.¹⁷⁰

Mannen som mottagit brevet var den specialist i allmänpsykiatri och rättspsykiatri som besökt mannen på anstalten och berättade i målsägandeförhör om besöket på anstalten 1999. Vid det tillfället hade han gjort bedömningen att mannen hade en helt abnorm verklighetsuppfattning, att hans föreställningar var psykotiska och att han led av vanföreställningar

---

¹⁶⁸ Strand, m.fl., Den rättspsykiatriska vården, 2009, s. 16.

¹⁶⁹ B10-08, Svea Hovrätt, meddelad 2008-03-04.

¹⁷⁰ Ibid.

och kverulansparanoia¹⁷¹. Av de cirka 500 grova brottslingar som han bedömt var det endast denna man och en till som uppnådde samma risk som mannen på anstalten. Mannen bedömdes vara en risk för all framtid då det inte fanns någon sannolikhet att vanföreställningarna skulle läka ut.¹⁷²

Gällande den rättspsykiatriska bedömning som gjorts 1994 vid den rättsprocessen så trodde målsägande att den psykiatrikern förstått vad för psykisk störning som förelegat. Men att den psykiatrikern inte ville utsätta sig för den risk som de innebar att bedöma mannen som allvarligt psykisk störd med tanke på hans beteende mot de som agerat felaktigt enligt honom. Målsägande berättade att denna man fått honom känna en rädsla han tidigare inte känt i samband med sitt yrke. Han bedömde att mannen var kapabel att utföra mycket grova våldshandlingar.¹⁷³

Vid rättspsykiatriska undersökningen 2007 bedömdes att mannen hade psykotiska symptom och paranoida vanföreställningar. Efter undersökningstiden vårdades han under en månads tid på grund av sin diagnos med ospecificerad psykisk störning och sitt antisociala beteende.¹⁷⁴

Åklagaren begärde i detta mål ett yttrande från Rättsliga rådet. Yttrandet, med en skiljaktig, utmynnade i samma slutsats som undersökningen 1994. Slutsatsen löd att mannen inte lidit av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället eller undersökningstillfället, han led endast av en psykisk störning. Detta gav slutledningen att mannen inte på grund av sitt psykiska tillstånd eller personliga förhållande var behov av psykiatrisk vård i kombination med frihetsberövande. Professorn som ansvarade för Rättsliga rådets utlåtande underströk särskilt att mannen var en rättshaverist, och i kombination med mannens paranoida läggning förstärktes detta, men inte till den grad att det uppfyllde kraven som ställs för en allvarlig psykisk störning. På grund av de tankar mannen haft gällande sitt rättshaveri befann mannen sig i en krissituation när polisen uppsökt honom. Det utlöste en stressreaktion som delade många likheter med den situation som utgjorde grunden för domen från 1994.¹⁷⁵

---

¹⁷¹ Specifik form av paranoia som uttrycker sig i missnöje och misstänksamhet mot samhället, tiderna, tidsandan, rättsväsendet, chefen, eller försäkringsbolaget. Personer som lider av denna form av paranoia ser ofta sammansvärjelser mot sig och utmärks av en aggressiv självhävdelse. Psykologiguide. Egidius, H. (n.d.). Psykologilexikon. Hämtad 13 december 2015, från <http://www.psykologiguide.se>, Lexikonet uppdateras kontinuerligt av Henry Egidius.

¹⁷² B10-08, Svea Hovrätt, meddelad 2008-03-04.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid.

Tingsrättens bedömning i detta mål kom att centreras kring de rättspsykiatriska utlåtandena som inte överensstämde. Det som påpekades var att i de fall där yttrande inhämtats från Rättsliga rådet ska det, i det fall det avviker från det rättspsykiatriska utlåtandet, anses som mer tillförlitligt. Det fördes vidare ett mycket intressant resonemang. Det lyftes fram att det var centralt att påpeka att den tilltalades psykiska status, eller om en allvarlig psykisk störning förelåg, är ett juridiskt och inte ett psykiatriskt begrepp. Domstolen valde att resonera kring utlåtanden och ta utgångspunkt i vilket av utlåtandena som haft starkast anknytning till de faktiska omständigheterna i målet.¹⁷⁶

Mannen hade vid sin tidigare fängelsevistelse fungerat väl och mannens beskrivning av händelseförloppet av händelsen hade inkluderat en helhetsbedömning av andra fakta än sin egen upplevelse av situationen. Det som ytterligare styrkte mannens avsaknad av allvarlig psykisk störning var att han 1994 inte bedömdes lida av en sådan.

Detta gjorde att tingsrätten ansåg att Rättsliga rådets yttrande skulle ligga till grund för påföljdsbestämningen. Det innebar att då en allvarlig psykisk störning inte förelåg trädde fängelseförbudet ur kraft och mannen dömdes trots nedsatt kontrollförmåga på grund av sin psykiska störning till livstidsfängelse för bl.a. mord.¹⁷⁷

4.5.2 Hovrätt

Mannen överklagade domen till hovrätten och yrkade att åtalet skulle ogillas. Hovrättens utredning gällande de faktiska omständigheterna ledde i huvudsak till samma händelseförlopp som tingsrätten fastställt.¹⁷⁸

Även hovrätten lyfte den vägledning som NJA 2004 s.702 gav i egenskap av praxis att Rättsliga rådets yttrande ska ses som mer tillförlitligt.¹⁷⁹ Enligt den rättspsykiatriska undersökningen förelåg en allvarlig psykisk störning och enligt Rättsliga rådet förelåg endast en psykisk störning.¹⁸⁰

Det gick inte att se någon kvalitativ skillnad mellan de två utlåtandena eller undersökningarna. En brist som påpekades i den rättspsykiatriska undersökningen var att mannens anhöriga endast hörts i en mycket begränsad omfattning. Denna avsaknad av uppgifter kan ha haft påverkan på

---

¹⁷⁶ B10-08, Svea Hovrätt, meddelad 2008-03-04.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

undersökningens utfall. Det kan även ha påverkat att mannen mått mycket psykiskt dåligt under den rättspsykiatriska undersökningsperioden. Ytterligare en faktor till nackdel för den rättspsykiatriska undersökningen var att undersökningen som genomfördes vid domen 1994 delade många likheter med den aktuella domen och då hade mannen inte bedömts ha en allvarlig psykisk störning. Det fanns inte någon anledning till varför bedömningen skulle bli en annan 2007. Det konstaterades att Rättsliga rådet hade haft bättre förutsättningar att bedöma mannens psykiska tillstånd än den rättspsykiatriska undersökningen. Med detta resonemang som underlag ansåg även hovrätten att mannen inte led av en allvarlig psykisk störning och påföljden från tingsrätten fastställdes.¹⁸¹

4.5.3 Slutsats

Det som är bra att ta med sig från detta rättsfall var att det tillämpade den prejudicerande verkan som NJA 2004 s. 702 utgjorde. Vägledningen stärker den bedömning som Rättsliga rådet gjorde. Det gjorde det lättare för rätten att bedöma de utlåtanden som låg för handen och de vägde utlåtandenas omständigheter mot varandra.

4.6 Hörnefors 2011

Detta rättsfall blev medialt känt som *Samurajmålet*. Det var en pojkvän som med ett 95 cm långt Samurajsvärd tilldelat flickvännen ett tiotal hugg. Pojkvännen åtalades för försök till mord.¹⁸²

4.6.1 Tingsrätt

Pojkvännen berättade att han inte hade några minnesbilder av handlingen och kunde därför varken erkänna eller förneka gärningen.¹⁸³

Flickvännen har svårt att minnas vad som hänt. Hon berättade att hon minns att de tittade på tv och att hon såg på en film med pojkvännen. De hade delat en bag in box och flickvännen druckit fyra glas. Pojkvännen hade druckit den resterade delen av vinet. De kollade på sci-fi filmer och serier. Nästa sak hon minns är att hon ligger på köksgolvet. Hon var då inträngd i ett hörn och skrek att en person skulle sluta slå henne, att det gjorde ont och att hon inte ville dö. Flickvännen lyckades undkomma en attack och krypa till toaletten där hon låste dörren. Hon tror att angreppet slutade för att hon

---

¹⁸¹ B10-08, Svea Hovrätt, meddelad 2008-03-04.

¹⁸² NJA 2012 s. 45.

¹⁸³ Ibid.

lyckades komma till toaletten, för ända in på toaletten blev hon huggen av svärdet. Någon minut senare kom pojkvännen till badrummet, hon hade då lyckats sätta sig på toaletten, pojkvännen sade inget när han såg henne. Ytterligare en stund senare öppnade han dörren och skrek ”Herregud” och stängde dörren igen. Hon hörde pojkvännen gå in i tv-rummet, hon tog då sin chans och tog sig två halvtrappor upp där hon föll ihop utanför grannens dörr. Hon minns att det var hennes pojkväns ansikte som attackerade henne, men hans ögon var kalla.¹⁸⁴

Pojkvännen uppgav att han ofta fick minnesluckor när han druckit mycket alkohol och att han inte hade någon förklaring till det som hänt flickvännen. Han hade ingen anledning att vara ovän med henne, hon brukar vara trovärdig och inte hitta på saker. Ibland hade han blandat alkohol med amfetamin för att hålla sig vaken och få kontroll över sin alkoholkonsumtion. Han gillade äventyrsspel, barnspel, krigsspel och rymdspel, det kunde hända att han levde in sig i spelen och kanske blev arg om han förlorade. Det beslagtagna svärdet var en prydnadssak som han lekte med ibland.¹⁸⁵

Poliserna som vittnade vid rättegången berättade att pojkvännen i första skedet varit uppspelt. Han pratade om att han höll i en bomb, men det var bara en flaska, och att han var rädd för att möta polisen. Pojkvännen hade pratat med sig själv och gett ett lite förvirrat intryck.¹⁸⁶

Pojkvännens agerade direkt efter händelsen visade att han tycktes ha varit oförstående inför vad som hade hänt. Flickvännen berättade att pojkvännen den senaste tiden druckit mer än vanligt och att han kunde bli arg när han tittade på TV onykter och levde sig så mycket in i programmen att han trodde att han var en av karaktärerna.¹⁸⁷ Flickvännen hade under tiden för attacken upplevt att hon var tvungen att berätta för pojkvännen att det var henne han attackerade men han tycktes inte förstå det. Det tyder på att han inte förstått vem han attackerat. Det verkade som att pojkvännen trots den grova berusningen, som utgjort ett psykoslikt tillstånd, insett att det var en människa han angripit.¹⁸⁸

Tingsrätten kunde inte utesluta att pojkvännen hamnat i ett förvirringstillstånd. I det tillstånd trodde möjligtvis pojkvännen att han högg en sådan dockfigur som varit i filmen han sett under kvällen. Det uteslöt inte

---

¹⁸⁴ NJA 2012 s. 45.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Ibid.

att pojkvännen hade kunnat förstå att det var flickvännen han faktiskt angrep. Att både flickvännen och pojkvännen saknat minnesbilder av kvällen gjorde det omöjligt för tingsrätten att utreda vad som utlöste aggressionen från pojkvännen.¹⁸⁹

I den rättspsykiatriska undersökningen blev utfallet att pojkvännen inte led av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. Han uppfyllde inte de kriterier som krävdes för att anses ha en personlighetsstörning, dock bedömdes han lida av ett alkoholberoende och missbruk av hasch och amfetamin. Det framkom under undersökningen att pojkvännen hade blivit personlighetsförändrad vid andra tillfällen.¹⁹⁰

Med stöd av den rättspsykiatriska undersökningen fann tingsrätten att det var utrett att brottet inte begåtts under inflytande av en allvarlig psykisk störning, men under ett självförvällat rus som lett till ett tillfälligt förvirringstillstånd. Avsaknad av allvarlig psykisk störning både under gärnings- och undersökningstillfället gjorde att det inte förelåg de förutsättningar som krävdes för att döma pojkvännen till rättspsykiatrisk vård. Pojkvännen dömdes därför till åtta års fängelse för försök till mord.¹⁹¹

4.6.2 Hovrätt

Hovrättens domskäl är en kort historia där det fastställs att hovrätten inte såg någon anledning att göra en annan bedömning än tingsrätten och därför fastställdes tingsrättens dom i sin helhet.¹⁹²

4.6.3 Högsta domstolen

Pojkvännen överklagade därefter hovrättens dom till högsta instans. Pojkvännen valde att lyfta fram att han accepterade att han var gärningsman, men att den sannolika förklaringen till hans agerande var för att han inte förstått att han agerat mot en annan människa. Han trodde kanske att han försvarade sig mot fiktiva figurer som attackerat honom. Pojkvännen måste ha ansett sig vara i en nödvärnssituation i vilken han försvarat sig.¹⁹³

HDs domskäl går genom de omständigheter som framgått sedan tidigare med några mindre förtydligande. En av dessa var en uppställning som

---

¹⁸⁹ NJA 2012 s. 45.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid.

tydliggjorde under vilken kort tidsperiod, cirka en timme, som händelseförloppet skett på.¹⁹⁴

I tidigare praxis NJA 2011 s. 563 slogs det fast att uppsåtet utreds i samtliga fall, oavsett situation. Den vanliga uppsåtsutredningen ska även göras i de fall där gärningsmannen anses lida av en psykisk störning. Detta gav vägledningen att även en berusad, psykiskt störd eller lagöverträdare med annan avvikelse kan bedömas både ha haft eller inte haft uppsåt, huvudsaken är att en uppsåtsbedömning genomförs oavsett vilka omständigheter som förelegat.¹⁹⁵

HD nämnde att det inte är osannolikt att flickvännen gått ner till sin pojkvän som förmodligen somnat i soffan. När hon då väckte honom vaknade han plötsligt och agerade impulsivt. Trots denna överraskande början på våldet så hade pojkvännen sannolikt kontroll över sitt agerande på grund av den skadebild som fanns i målet. Skadebilden tyder inte på ett reflexivt beteende utan på ett förlopp med flera hugg.¹⁹⁶

Pojkvännen påstod aldrig att flickvännen attackerat honom, men det framgick av det rättspsykiatriska utlåtandet att pojkvännen vid gärningstillfället varit drabbad av en *”icke ändamålsmässig stressreaktion efter ett alkoholutlöst impulsgenombrott med en kortvarig förvirring av psykosnära men inte psykotisk karaktär”*. Detta innebar att det hade förelegat en psykisk störning, men att det inte varit allvarlig på det sätt som menas enligt lagen. Den gärning som pojkvännen genomfört hade inte processats medvetet i hans hjärna i den del som hanterar planering och konsekvenstänkande, vilket är förutsättningarna för ett medvetet handlande. Även om pojkvännen inte utfört ett medvetet handlande har det pågått under en längre tid och på olika platser i lägenheten. På grund av detta måste pojkvännen anses ha varit så medveten att han förstått att han agerat mot en människa. Pojkvännen saknade alltså inte helt den förmåga som krävdes för att förstå handlingen.¹⁹⁷

Invändningen att pojkvännen inbillat en nödsituation, sannolikt på grund av att han varit nyvakna, bemöttes inte och godtogs därför av HD. De resonerade kring det nyvakna inbillade tillståndet och att pojkvännen kan ha upplevt sig hotad till livet, men att redan under ett tidigt skede borde ha insett att ett sådan hot inte förelåg. Det pojkvännen gjort var uppenbarligt oförsvarligt. Efter ett längre resonemang kring brottsrubriceringen ändrade

---

¹⁹⁴ NJA 2012 s. 45.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Ibid.

HD hovrättens dom från försök till mord till grov misshandel och ett fängelsestraff på fem år.¹⁹⁸

4.6.4 Slutsats

Detta mål har vissa likheter med det händelseförlopp som målet med officeren i Falun 1994. Likheten ligger i att gärningsmännen på grund av ett självförvållat rus utlöst ett psykosliknade tillstånd. Pojkvännen hade precis som officeren en historik där alkohol utlöst ett avvikande beteende och det fanns en insikt hos gärningsmannen kring det.

Pojkvännen i detta mål hade enligt sin utsaga inte någon aning om vad han hade gjort förrän polisen berättat det för honom, även hans agerande under och efter händelsen tydde på att han inte varit medveten om vad han gjort och mot vem. Pojkvännen hade befunnit sig i en stressreaktion efter ett alkoholutlöst impulsgenombrott med en kortvarig förvirring av psykosnära men inte psykotisk karaktär. Han bedömdes alltså inte ha lidit av en allvarlig psykisk störning och dömdes till fängelse i samtliga instanser.

Detta rättsfall gav vägledningen att även en berusad, psykiskt störd lagöverträdare med annan avvikelse kan bedömas både ha haft eller inte haft uppsåt. Det viktiga är att en uppsåtsbedömning alltid görs oavsett vilka omständigheter som förelegat. HD påpekade även vikten av ett konsekvenstänkande och att det kan påvisa ett medvetet handlande.

4.7 Dalby 2014

Detta är rättsfallet som nämndes i uppsatsens inledningskapitel. Mannen som slutet av 2014 mördade både sin fru och sin lilla dotter, väckte stor uppmärksamhet. Först belystes fallet som en olycka, men med tiden framkom det att det var mannen tillika fadern som dödat sin familj. Det uppkom en problematik med det utfall som den rättspsykiatriska undersökningen gav då den genomfördes väldigt tidigt i rättsprocessen och det fanns inte det referensmaterial som vanligtvis finns. Det gör rättsfallet intressant att studera då det finns en värdering av utlåtandena, samt att det är gärningar som få vill tro att en *frisk* människa genomfört men fortfarande anses han inte sjuk nog för rättspsykiatrisk vård.

---

¹⁹⁸ NJA 2012 s. 45.

4.7.1 Tingsrätt

I slutet av 2014 sa maken till sin fru att han hon skulle sätta på sig en mössa och dra ner den för sina ögon för han hade en överraskning till henne. När hon gjort detta låste han in deras hundar på toaletten och gick tillbaka till frun för att slå henne i huvudet med den spetsiga delen av en slägghammare. Frun föll ner till marken, men mannen fortsatte att slå henne, trots att hon låg orörlig. Efter misshandeln trädde han sopsäckar över henne och bar ut henne i bilen. Under tiden hon låg i bilen började han städa i huset. Han försökte helt enkelt återställa huset som det var innan. Efter städningen gick han upp på övervåningen och hämtade deras gemensamma nio månader gamla dotter. Han klädde på dottern, satte henne i bilbarnstolen och körde till Dalby stenbrott.¹⁹⁹

Framme vid Dalby stenbrott tog han frun över axeln, gick till en klippavsats och kastade henne från kanten. Sedan gick han tillbaka till bilen för att göra samma sak med dottern. När dottern landat på avsatsen bredvid frun såg han att frun fortfarande rörde sig. Han klättrade då ner till avsatsen och tog tag i fruns hår för att sedan dunka hennes huvud i en sten två gånger. Sedan tänkte han att eftersom han dunkat fruns huvud i en sten två gånger var han tvungen att dunka dotterns huvud i samma sten två gånger. När han gjort det sprang han tillbaka till bilen och vid den tidpunkten trodde han att både frun och dottern vad döda.²⁰⁰

När han kom hem ringde han till fruns mobil två gånger med några minuters mellanrum, varför vet han inte. Han lastade in familjens båda hundar i familjens andra bil och åkte tillbaka till stenbrottet. Han städade då bort blod på stigen från bilen till klippavsatsen. Han gick trappan ner till avsatsen där frun och dottern låg, och såg att de tycktes leva. Detta utlöste någon form av sammanbrott som gjorde att han ringde 112. I det samtalet berättade han att hans familj råkat ut för en olycka.²⁰¹

Vid rättegången framkom att ett halvår innan gärningen hade maken tecknat flera livförsäkringar på frun. Maken berättade att han tecknat försäkringarna för att han planerat att döda frun. Men pengarna var inte till honom utan för att efter mordet kompensera fruns eller dotterns släktingar. Det framkom också att den slägghammare maken använt vid misshandeln hemma var nyinköpt och hade gömts på olika platser i hemmet fram till händelsen. Att släggan var ny berodde på att maken var av uppfattningen att föremålet som

---

¹⁹⁹ B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Ibid.

skulle döda hans fru måste vara oävent. Baserat på allt detta konstaterade tingsrätten att maken hade planerat mordet sin fru under en längre tid.²⁰²

Maken menade att det inte var tanken från början att det skulle se ut som en olycka, men att det var något han kom på när han återvände till stenbrottet och upptäckte att familjen fortfarande var vid liv. Redan direkt när han återkom från stenbrottet till hemmet efter han kastat ner dem började han städa, vilket tingsrätten menade var ett tecken på att maken velat dölja gärningen. Att han sedan ringt till fruns mobil, trots att hon i hans uppfattning redan var död, styrkte denna tanke att han försökt dölja handlingen. Baserat på bland annat detta konstaterade tingsrätten att det varit en del av makens planering att mordet skulle sett ut som en olycka.²⁰³

Maken berättade i rätten att han strax efter dotterns födelse fick tankar på att döda sin fru och sitt barn. Han beskrev sina tvångstankar och berättade att han försökt självmedicinera med medicin från nätet och alkohol. För kunna bli av med sina tvångstankar åkte han till Skrylle²⁰⁴ beväpnad med en kniv för att hitta en okänd person att döda. Dock kunde han inte slutföra planen. Maken hade varken berättat för någon eller sökt hjälp för sina tvångstankar, självmordsplaner eller att han planerat att döda någon annan. Anledningen till detta var enligt maken att så fort tankarna uppkom blev de skamfyllda och det tystade honom.²⁰⁵

Den rättspsykiatriska undersökningen som genomfördes påbörjades åtta dagar efter mordet och pågick i drygt en månad. Utlåtandet lyfte fram faktumet att maken var en 30-årig man som aldrig tidigare varit i kontakt med psykiatri. När gärningen begicks uppfyllde maken kravet på atypisk²⁰⁶ autism och återkommande egentlig depression med atypiska symtom. Det gjorde att maken uppfyllde i lagens mening allvarlig psykisk störning. Det var dock en skiljaktig som menade att inget i makens beteende hade uppfattats som avvikande i en psykotisk mening.²⁰⁷

Samtidigt som utlåtandet konstaterade en allvarlig psykisk störning framgick också att undersökningen haft sådana komplicerade omständigheter att det inte gick att uppnå säkerhet i bedömningen. En av de omständigheter som försvårade bedömningen var att åtal ännu inte var

---

²⁰² B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Ett natur- och friluftsområde nära Lund.

²⁰⁵ B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

²⁰⁶ En person kan ha symtom inom ett sjukdomsspektrumet men inte uppfylla alla kriterier för att få sjukdomen som diagnosen.

²⁰⁷ B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

väckt, vilket gjorde att det rättspsykiatriska undersökningsteamet endast hade makens uppgifter att utgå från. Ännu en sådan försvårande omständighet var att maken var under restriktioner och kunde därför inte observeras i samspel med andra. För att åtgärda dessa brister föreslogs det i utlåtandet att det kunde övervägas att Rättsliga rådet skulle göra en prövning i ärendet.²⁰⁸

Tingsrätten valde att lyssna till förslaget och inhämtade yttrande från Rättsliga rådet. Det vetenskapliga rådet som fick i uppdrag att yttra sig kom till slutsatsen att maken begått gärningarna under påverkan av en psykisk störning. Men störningen var inte allvarlig och därför förelåg inte förutsättningar för rättspsykiatrisk vård.²⁰⁹

Skälen bakom slutsatsen att störningen inte varit allvarlig var att det inte förelegat några objektiva tecken till en störd verklighetsuppfattning med psykotiska symptom. Det förelåg inte heller någon psykossjukdom. Makens gärningsbeteende hade bestått av en varaktighet och flera beslut, även det styrkte att det inte förelåg en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. Vid undersökningen berättade maken rationellt och logiskt utan tecken på avvikelser eller förvirring. Han berättade dessutom det alternativa händelseförloppet, att allt var en olycka, på ett logiskt och detaljerat sätt. För hjärnan är det väldigt svårt att stå fast vid en påhittad historia jämfört med sanningen och det understryker faktumet att maken inte agerat under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Just faktumet att maken kunnat vidhålla vid ett händelseförlopp som inte har hänt var ett av de viktigaste faktumen vid bedömningen.²¹⁰

Det förelåg en psykisk störning och den hade inneburit en nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande. Men störningen var inte av den allvarliga grad att det skulle utgöra en allvarlig psykisk störning. Vid konstaterande av tvångstankar går de inte att kontrollera om de förelegat vid gärningen. Men den person som lider svåra tvångstankar visar detta genom att det påverkar den sociala funktionsnivån. Gällande makens tvångstankar hade de inte varit av den grad att de påverkat hans sociala funktionsnivå.²¹¹

Maken anses, oavsett graden på sin störning, haft förmågan att förstå den situation han befunnit sig i vid gärningen och kunnat anpassa sitt handlande efter detta. Skillnaden av utfallet jämfört med den rättspsykiatriska undersökningen beror med största trolighet på att undersökningen gjordes i

---

²⁰⁸ B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Ibid.

ett för tidigt stadium av rättsprocessen. Teamet hade inte haft tillgång till stora delar av förundersökningen och det var så tätt inpå gärningen att maken befann sig i kris. I bedömningen vägdes inte det faktum in att maken tecknat livförsäkringar på frun.²¹²

Vid tingsrättens bedömning påpekade rätten att deras utrymme att bedöma den tilltalades psykiska tillstånd är begränsat. Det som de har och ska fästa stor vikt vid är innehållet ifrån den rättspsykiatriska undersökningen och yttrandet från Rättsliga rådet. Slutsatsen vid den rättspsykiatriska undersökningen att maken lidit av en allvarlig psykisk störning var inte enig, varken vid gärningen eller undersökningstillfället. Det var just på grund av denna oenighet som ett utlåtande inhämtades från det Rättsliga rådet. Eftersom oenighet förelegat var det inte underligt att Rättsliga rådets yttrande var att makens psykiska störning inte varit allvarlig. Denna slutsats baserades på faktumen att maken kunnat berätta sammanhängande om en falsk förklaring och hans övrigt höga funktionsnivå. Dessutom hade Rättsliga rådet haft tillgång till mer referensmaterial än teamet vid den rättspsykiatriska undersökningen.²¹³

Den rättspsykiatriska undersökningen och Rättsliga rådets yttrande gav slutledningen att maken lidit av en psykisk störning men i olika grad. Det som dock var avgörande för en straffrättslig särbehandling vid påföljdsbestämning är om störningen varit allvarlig. Vid bedömningen räcker det med övervägande skäl som talar för att den psykiska störningen är allvarlig för att den ska behandlas som en sådan.²¹⁴ Även om det Rättsliga rådets utlåtande delvis varit osäkert ansåg tingsrätten att det var minst lika välgrundade slutsatser som vid den rättspsykiatriska undersökningen. Baserat på det underlag som tingsrätten hade ansågs det inte övervägande sannolikt att maken lidit av en allvarlig psykisk störning.²¹⁵

Tingsrätten såg ingen anledning att ifrågasätta bedömningen att en allvarlig psykisk störning inte förelegat. Maken hade begått gärningarna på ett planerat och detaljerat sätt som sträckt sig över lång tid med flera olika moment. Även om en psykisk störning förelegat var handlingarna inte genomförda på grund av en impulsivitet med bristande kontroll.²¹⁶

Eftersom en allvarlig psykisk störning inte förelegat aktualiserades inte möjligheten att utdöma rättspsykiatrisk vård. Därför lyftes möjligheten att

---

²¹² B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Se NJA 2004 s. 702.

²¹⁵ B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

²¹⁶ Ibid.

makens psykiska störning skulle kunna ses som en förmildrande omständighet vid påföljdsbestämningen. Men just på grund av att det förelegat så många försvårande omständigheter fanns inte det utrymme att låta de förmildrande omständigheterna påverka påföljden. Maken dömdes i tingsrätten till livstidsfängelse för moden på sin fru och sin lilla dotter.²¹⁷

4.7.2 Hovrätt

Maken överklagade domen och yrkade att han skulle dömas till rättspsykiatrisk vård eller ett tidsbestämt fängelsestraff.²¹⁸

Utöver att ta del av samma material som tingsrätten hördes två överläkare i psykiatri samt en legitimerad psykolog. Den ena överläkaren, som var specialist i psykiatri och rättspsykiatri, vidhöll sin tidigare bedömning från den rättspsykiatriska undersökningen att maken lidit av en allvarlig psykisk störning. Han framhävde att det hade varit ett svårbedömt fall på grund av bristen av material från förundersökningen. Därför fick att teamet fått grunda sin undersökning på makens egna uppgifter, samtidigt som maken var i kris. Det var på grund av detta som det i deras utlåtande påpekades att ett yttrande skulle inhämtas från Rättsliga rådet för att uppnå en större säkerhet.²¹⁹

Psykologen uttalade att det var en försvårad bedömning då undersökningen påbörjades så nära inpå gärningen och maken befann sig i chock. Psykologen stod fast vid sin bedömning att maken lidit av en allvarlig psykisk störning. Dock var det inte konstigt att det Rättsliga rådet kom till en annan slutsats då de haft tillgång till annat material. Han ansåg att Rättsliga rådets yttrande var väl underbyggt och bra.

Den andra överläkaren hade ansvarat för maken vid hans vistelse på den rättspsykiatriska kliniken som maken förts till efter undersökningen. Under hela vistelsen vid kliniken observerades mannen och inget tvångsmässigt eller psykotiskt beteende noterades. Maken medicinerades mot ångest samt depression och återfördes till häktet sex månader efter gärningen då han inte längre bedömdes vara i behov av psykiatrisk vård.

Även det vetenskapliga rådet som genomfört undersökningarna för Rättsliga rådets yttrande hördes. Hon berättade att makens sätt att berätta om det falska förloppet talade mot att han skulle ha varit självmordsbenägen eller

---

²¹⁷ B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Ibid.

psykotisk. Det var inte möjligt att ha ett så välordnat gärningsbeteende som maken haft om han hade lidit av en allvarlig psykisk störning.²²⁰

Hovrätten gjorde den jämförelsen av utlåtandena som fastslagits i praxis och förarbeten. Vid bedömningen kom de fram till att Rättsliga rådet haft tillgång till mer material och att den rättspsykiatriska undersökningen hade haft flera försvårande omständigheter. Därför fanns det inte skäl att ifrågasätta rådets yttrande. Sammantaget ledde det till att hovrätten anslöt till tingsrättens bedömning att det inte förelåg övervägande skäl som talade för att maken led av en allvarlig psykisk störning. Hovrätten ändrade inte heller tingsrättens dom utan livstidsdomen kvarstod.²²¹

4.7.3 Högsta domstolen - prövades ej

Det 13 oktober 2015 meddelade HD sitt beslut att inte meddela prövningstillstånd för mannens överklagande. Skälet för detta var att för pröva denna form av överklagande ska det vara av vikt för ledning av rättstillämpningen vilket detta inte ansågs vara.²²²

4.7.4 Jämförelse med övriga fall

I detta avsnitt appliceras samtlig kunskap som inhämtats från rättsfallen ovan på Dalbymålet. Det tydliggör den utveckling som skett inom området och bedömningen som gjorts i fallet.

Maken i fallet har inte agerat under påverkan av ett rusutlöst tillstånd så som officeren eller pojkvännen med Samurajsvärdet. Maken har agerat helt opåverkad av alkohol, mediciner eller narkotika. Det är inte heller fråga om ett kortvarigt tillstånd då han har planerat och utfört gärningen i flera steg under ett utdraget förlopp. Han hade tecknat livförsäkringar och köpt en specifik slägga för ändamålet. Det var inte heller så att det var en stressutlöst reaktion som föranlett mordet.

Maken var fullständigt medveten om att det var människor han dödade och specifikt sin fru och sitt barn. Han hade inga vanföreställningar kring vad han gjorde. Det stärks även av makens berättelse att han tänkte döda någon okänd men inte genomfört det då han insett att det måste vara frun och barnet. Även att han tecknat en livförsäkring på frun samt varit av åsikten att verktyget som skulle ta hans frus liv måste vara oanvänt styrker detta. Det

---

²²⁰ B 1530-15, Hovrätten över Skåne och Blekinge, meddelad 2015-09-03.

²²¹ Ibid.

²²² B 4607-15, aktbilaga 4, Protokoll vid tillståndsprövning.

skiljer sig från de fall där demoner eller troll intagit offrets kropp i förövarens ögon.

När maken undersökts förflyttades han till en psykiatrisk klink där han behandlades, men fördes tillbaka häktet efter en månad då inget vårdbehov längre förelåg. Så det är inte helt osannolikt att även om en allvarlig psykisk störning skulle anses ha förelegat så skulle inte ett vårdbehov funnits och därmed inte förutsättningar för rättspsykiatrisk vård. Maken skulle falla in under de som i enlighet med fängelsepresumtion kunde dömas till fängelse av synnerliga skäl trots om en allvarlig psykisk störning funnits vid gärningstillfället.

Både tingsrätten och hovrätten gick in och i enlighet med NJA 2004 s. 702 värderades utlåtandena utifrån de omständigheter som förelegat vid undersökningstillfällena och gärningens objektiva förlopp. De kom till samma slutsats att det Rättsliga rådets yttrande var mer tillförlitligt då de haft bättre förutsättningar vid sin utredning. Så även om utlåtandena varit motstridiga så har dess trovärdighet säkerställts genom att det kontrollerats mot varandra.

Eftersom underlaget för den rättspsykiatriska undersökningen varit så behäftat med brister så kan det dras liknelse vid det Rättsliga rådets yttrande i målet med Lindh. Rättsliga rådets yttrande i fallet med Lindh hade mannen endast undersökts under fem dagar och i fallet med maken hade undersökningen påbörjats för tätt inpå gärningen. I fallet med Lindh ledde det till att HD värderade att yttrandet om att allvarlig psykisk störning förelegat var en misstanke och inte ett konstaterande.

Att maken i ett så tidigt skede genomgick den rättspsykiatriska undersökningen ledde till att utlåtandet var osäkert och bristfälligt. Viktiga delar av underlaget för bedömningen fanns inte att tillgå och de restriktioner som maken var belagd med begränsade möjligheten observera hans beteende. Det faktum att han även var i chock av händelsen, trots att det varit han som mördat, gjorde att han kunde uppnå vissa symtom för en psykotisk störning.

Avsaknaden av vanföreställningar eller någon annan psykisk störning visade sig genom att maken haft en hög psykosocial funktionsnivå. Han hade inte tidigare visat något tecken på psykisk ohälsa och det visades inte några symtom vid undersökningen heller. Han hade aldrig sökt vård för sina tvångstankar att döda eller självmordstankar, då han kände sådan skam för dem. Det visar inte att han är frisk men att han haft en insikt i att hans tankar varit osunda.

Allt tyder på att maken medvetet genomfört gärningen, men inte vad som pågått i hans huvud under tiden han agerat. Det konstaterades i rättsfallen ovan att det är vanskligt att uttala sig kring eller bedöma vad som pågår i någon annans tankar. Det går bara att utgå från de faktiska omständigheterna som är bevisade och sedan se om de överensstämmer med gärningsmannens uppgifter.

Under hela förloppen agerade maken rationellt. Han satte på frun en mössa som hon fick dra för ögonen. Han köpte in en slägghammare. Han la henne i sopsäckar och han städade, både huset och bilen. Han ringde hennes mobil och han åkte tillbaka till stenbrottet för att undanröja spår. Detta är tecken på ett planerat och rationellt beteende. Dessa steg i kombination med att han tecknat livförsäkringar, låst in hundarna, hämtat och klätt på barnet, kört iväg, slängt ner dem var för sig, dunkat huvudena i stenen, åkte hem och städade igen, kört tillbaka och städade stigen, ringt 112 och ljugit tyder på en kall medvetenhet kring sitt agerande. Maken berättade själv om hela händelseförloppet detaljerat och utan minnesluckor. Han kunde redogöra det faktiska och ett falskt händelseförlopp, som han utan svårigheter höll isär. Att han hade ett falskt händelseförlopp om en påstådd olycka tyder på att han haft ett konsekvensmedvetet agerande. Detta kan ställas i jämförelse med officeren, Samurajmålet, rättshaveristen eller fallet med Lindh där lagöverträdarna haft fragmentariska minnesbilder.

Vid en jämförelse av alla de presenterade fallen och Dalbymålet framstår det klart. Maken har i enlighet med informationen som framkommit inte agerat under påverkan av en allvarlig psykisk störning som gjort att han brustit i sin insikt eller inte kunna kontrollera sitt handlande. Därför finns det inget att anmärka på tingsrättens och hovrättens ställningstagande inför utredningarna gällande makens psykiska tillstånd.

5 Den nyanserade bilden av termen

För att kunna ge en mer rättvisande bild av termen och inte bara presentera en teoretisk världsbild som går att läsa sig till så har uppsatsen kompletterats med två kvalitativa intervjuer. Det bidrar med iakttagelser och information från praktiken som annars kan vara svåra att få ta del av. Den ena intervjun är med en erfaren lagman, Pia Johansson, som i över 20 år arbetat inom rättsväsendet och som får representera domstolarnas syn på termen. Den andra intervjun är med Peter Andiné, överläkare vid undersökningskliniken i Göteborg som även är ett av Rättsliga rådets vetenskapliga råd, som representerar den rättspsykiatriska synvinkeln.

5.1 Den erfarna lagmannen

Johansson uttryckte att hon inte hade en egen definition av termen allvarlig psykisk störning utan att hon endast använde det som ett samlingsbegrepp. Rent definitionsmässigt så var det ett samlingsbegrepp som ersatt beteckningarna psykisk sjukdom och att termen jämfördes med psykisk abnormitet. Vid lite mer eftertanke började Johansson berätta om att enligt förarbeten så räknas i första hand tillstånd av psykotiska tillstånd. När hon fortsatte att berätta blev det mer och mer tydligt att hon återberättat den definitionen om stadgades i propositionen 1990/91:58. Detta ger instinkten att Johansson har en enorm kunskap kring vad som ska utgöra domstolens grund vid en bedömning.²²³

Hon presenterade inte någon kritik mot begreppet som sådant, men såg att det fanns en risk att det skulle bli en allt för snäv tillämpning av begreppet. Johansson såg risken att lagöverträdare som faktiskt var allvarlig psykiskt störda skulle bedömas vara lämpliga för en fängelsepåföljd och därför inte få tillgång till den vård som kanske behövs för dem.²²⁴

Johansson framhävde att domstolen ska fästa stort avseende vid innehållet som presenterades i utlåtandet från den rättspsykiatriska undersökningen. Utlåtandet är till sin natur ett sakkunnigutlåtande som kan bemötas. Även Johansson lyfte det som fastställts i NJA 2004 s. 702 om att Rättsliga rådet lämnat ett yttrande så är det att se som mer tillförlitligt än annan utredning,

---

²²³ Telefonintervju med Pia Johansson den 22 december 2015.

²²⁴ Ibid.

men endast i de fall där utlåtandena varit av motstridig karaktär. Att även Johansson lyfter detta som något av det viktigaste vid rättens bedömning av psykiatriska utlåtanden visar på att det prejudikat som NJA 2004 s. 704 skapat är väl etablerat i domstolarna. Dessutom tyder det på att dess vikt är väl känt och tillämpas vid behov. Johansson underströk även vikten av att rätten inte gör någon egen självständig medicinsk bedömning eller ställa någon egen diagnos. Domstolen måste vara mycket försiktig med att låta den tilltalades eget uppträdande inför rätten inverka på bedömningen av det psykiska tillståndet hos den tilltalade. Det som dock är domstolens ansvar är att pröva den utredning som framlagts och försöka skapa en egen uppfattning baserat på det materialet. Domstolen måste pröva den utredning som presenterats och avgöra om övervägande skäl talar för om det är fråga om en psykisk störning som är allvarlig. Det är en överviktsprincip som ska tillämpas när värderingen av utlåtandena görs.²²⁵

Det som skulle vara en möjlig förbättringspotential från rättens sida när det kom till förståelsen för termen allvarlig psykisk störning skulle vara om domstolen i domskälen förklarade hur den gjort sin bedömning. Det är höga krav på domarnas skicklighet och integritet vilket är viktigt för att säkra rättstillämpningen. Det finns även ett behov att förklara rättstillämpningen och att säkra att den följer lag och vedertagna principer och inte ger efter för allmänhetens reaktion eller krav på hämnd. Den stora förklaringsbördan finns för att undvika, eller minimera, allmänhetens oförståelse. Förklaringsbördan skulle även kunna få ta ännu större utrymme i domarna.²²⁶

Det rättsfall som Johansson menade att denna uppsats borde lyfta är det som hanterar Anna Lindhs mord. Domen gav många prejudicerande ställningstaganden och påverkar hur domstolen ska göra sin bedömning av olika rättspsykiatriska utlåtanden. Domen slog även fast att domstolen själva skulle vara försiktiga med att göra någon egen medicinsk värdering eller värdera den tilltalades beteende i rätten.²²⁷

5.2 Rättspsykiatrikern/Vetenskapliga rådet

När Aldiné skulle definiera termen allvarlig psykisk störning hänvisade han omedelbart till Prop. 1990/91:58. Aldiné berättade att under tre-fyra sidor beskrevs termen, men att det avslutades med att det inte är enkelt och att termen inte är lätt att definiera. Det skulle vara upp till praxis att avgöra vad

---

²²⁵ Telefonintervju med Pia Johansson den 22 december 2015.

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Ibid.

som faktiskt avgjorde om det var en allvarlig psykisk störning eller ej. Det som fanns att hämta i propositionen var 16 vägledande tillstånd som gett den efterföljande praxisen vägledning. Men det har hänt mycket sedan propositionen och i dagsläget har definitionen av allvarlig psykisk störning växt vidare genom praxis som tillkommit. Det som dock är beständigt och ryggraden i bedömningen är om det är en psykisk störning av psykotiskt karaktär. Psykotisk karaktär kan utgöras av paranoidea föreställningar, alltså vanföreställningar, hallucinos eller förvirring. Men idag har termen förvirring ersatts med den mer moderna termen tankestörning. Tron att någon förföljer en eller att någon annan styr ens tankar är exempel som tyder på att någon är i ett psykotiskt tillstånd.²²⁸

Majoriteten av de flesta psykiska störningarna eller psykiska tillstånd är inte allvarliga psykiska störningar. Till exempel är psykiskt lidandet, hur mycket man än lider, inte en allvarlig psykisk störning. Som psykiskt lidande kan ångest, nedstämdhet, kriser, sömnsvårigheter, ångest eller depressioner räknas, sådant som de flesta drabbas av någon gång under livet. Det är psykiskt lidande som utgör den större delen av psykiatri och de är inte allvarliga psykiska störningar.²²⁹

Aldiné berättade att förenklat anses psykotiska tillstånd vara allvarliga psykiska tillstånd. De tydliga psykotiska tillstånd, där *hjärnan lämnat* och personen inte längre kan skilja på rätt och fel, är då vård istället för fängelse borde utdömas. Det är enkelt att bedöma rena psykos. Det som han anser är mer problematiskt är alla de gränstillstånd som inte är klockrena psykotiska tillstånd men ändå allvarliga till sin grad. När det är ett sådant gränsfall är det inte konstigt att experter kan bedöma olika, för det är svårbedömda tillstånd.²³⁰

För att förtydliga gränstillstånd berättade Aldiné om två tillstånd som skulle kunna räknas som psykosliknande. Det första var om gärningsmannen lidit av en allvarlig depression där synen på livet varit så mörk att hen dödar sina barn för att de ska slippa uppleva detta hemska liv. Det andra exemplet var om förövaren led av en så svår autism att det blir likt ett kroniskt handikapp. Den svåra autismen gör det svårt för individen att bedöma andra människors signaler eller koda av deras beteende. Förövaren hade inte kunnat resonera kring det som hänt eller kanske begått brottet för att hen misstolkat andra

---

²²⁸ Telefonintervju med Peter Aldiné den 26 december 2015.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Ibid.

människor. Den stora bristen i förståelse av människor kan likna en psykos.²³¹

Den grupp som blir straffrättsligt särbehandlade blir mindre och mindre, Aldiné tycker också att tillämpningen av termen blir snävare och snävare. Något som inte är rimligt då i vårdbehovsperspektivet blir den faktiska gruppen inte mindre. Under 1970- och 80-talet så särbehandlades även de som led av en personlighetsstörning eller missbrukade. De har i och med den utveckling som skett blivit exkluderade ur termen allvarlig psykisk störning och det är rätt enligt Aldiné. Många av de som missbrukade valde det själva och då skulle inte de särbehandlas. Samma gäller de psykopater som agerat och vetat att de agerat fel. Båda de grupperna ska utkrävas på ansvar i dagsläget.²³²

Faktumet att det blir svårare och svårare att bli juridiskt särbehandlad gör att det krävs att förövarna är sjukare idag än vad det behövt var tidigare för samma typ av särbehandling. Det är svårare nu att dömas till vård och genom det få tillgång till den vård lagöverträdaren behöver.²³³

Den senaste förändringen och utveckling gällande allvarlig psykisk störning är från 2008 då det gick från fängelseförbud till fängelsepresumtion. Det som Aldiné tror eventuellt ligger i framtiden är ett införande av tillräknelighet. Det föreslås av Psykiatriutredningen (SOU 2012:17) och Aldiné tror att det hade varit en positiv utveckling. Det hade lett till en renare och tryggare bedömning. Som rätten ser ut idag bedöms en tilltalad som ansvarig och sedan bedöms påföljden efter det. Om tillräknelighet införts hade lagöverträdaren aldrig bedömts ansvarig om hen varit otillräknelig och åtal hade aldrig väckts. Lagöverträdaren hade sluppit de negativa följder som hade följt av att ha blivit dömd ansvarig för ett brott.²³⁴

Precis som praxis över tid uttryckt påpekade Aldiné att det är vanskligt att försöka tolka innehållet i någons psykos. Om en psykotisk dödar någon som hen trott varit sin mamma bedöms den psykotiske ha haft uppsåt att döda en människa. Men om den psykotiske dödat en människa i tron om att det var en rymdvarelse saknas uppsåt att döda en människa. Men enligt Aldiné, och andra psykiatriker enligt honom, är det bara en slump vad som lagöverträdaren dödar enligt sin psykos, den som dödar sin mamma är lika

---

²³¹ Telefonintervju med Peter Aldiné den 26 december 2015.

²³² Ibid.

²³³ Ibid.

²³⁴ Ibid.

sjuk som den som tror sig döda en rymdvarelse förutsatt att båda gärningarna baserats på vanföreställningar.²³⁵

På frågan om han upplever att rätten ifrågasätter rättspsykiatriska utlåtanden svarade Aldiné att han inte upplever att rätten ifrågasätter bedömningarna i en majoritet av fallen, men i vissa fall är det på sin plats. Aldiné är ett av de två vetenskapliga råd som Rättsliga rådet vänder sig till när ett yttrande begärs och han sa att:

”När jag då får ta del av de bedömningar som rätten ifrågasatt får jag ta del av hur rätten resonerat. Det har varit skäliga resonemang som behandlat sjuka människor under sjuka omständigheter – det är inte konstigt att det kan bli olika bedömningar. Speciellt om det är missbruk inblandat kan det vara svårt att avgöra om det är missbruket eller kanske en underliggande psykos som ligger för handen. Om det är så att det är missbruket kan det minska chansen för vård då det är mer självförvållat än en psykos. Det finns de fall där en missbrukare ’knarkat sönder hjärnan’ och lever i en ständig psykosvärld.”²³⁶

Om det finns något som Aldiné skulle vilja förbättra så är det att det behöver spridas mer kunskap kring den särreglering som gäller om en allvarlig psykisk störning förelegat vid gärningstillfället. Det finns tillfällena då både landsting och vården kan uttrycka att det blivit fel vid bedömningen då den dömda verkligen är ”jättesjuk”. Det är klart att det finns människor som döms till fängelse men som kommer få tillbringa största delen av sin verkställighet i vården. Men det som är viktigt vid bedömningen är om det förelegat en störning vid gärningstillfället. Det är inte bedömningen som brustit, utan det är att det saknas tillräcklig kunskap i vad som avgör om vad som gör att en lagöverträdare kan särbehandlas eller ej. Det skulle kunna avhjälpas om det fanns mer feedback eller kontakt mellan de olika inblandade instanserna.²³⁷

Det är endast om allvarlig psykisk störning förelegat vid gärningstillfället som rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning kan utdömas. Tanken var att särskild utskrivningsprövning skulle vara undantagen när det infördes, dock har det blivit motsatsen och att rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning är undantaget. Särskild utskrivningsprövning

---

²³⁵ Telefonintervju med Peter Aldiné den 26 december 2015.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Ibid.

utdöms i en absolut majoritet av fallen, kanske 90 %, av fallen som är kopplat till allvarlig psykisk störning.²³⁸

Det är viktigt att det belyses att det är en multifaktoriell bedömning som görs vid bedömningen av lagöverträdarens psykiska tillstånd. För att kunna värdera funktionsnivån tas biologiska, psykologiska och sociala faktorer in för att kunna värdera funktionsnivån. Aldiné drar en parallell till systemet i Norge där det råder en medicinsk princip, om en diagnos föreligger finns förutsättningar för att döma till vård istället för fängelse. Men i Sverige är en blandad princip gällande. Det krävs mer än bara diagnos, det utan även beteende vid gärningen och lagöverträdarens funktionsnivå, vilket är att Aldiné menar är att föredra då flera faktorer blandas in.²³⁹

Det är också av vikt att påpeka den vägledningen som propositionen 1990/91:58 bistår med, men också lyfta den förskjutning av praxis som har skett berättade Aldiné. Att det finns tillstånd som tidigare bedömts vara allvarlig psykisk störning men idag har exkluderas, så som missbruk, pedofili och personlighetsstörningar. På grund av praxisförskjutningen krävs att lagöverträdaren är sjukare än de behövde vara när propositionen var ny.²⁴⁰

Det rättsfall som Aldiné tycker är av mest vikt som behandlar allvarlig psykisk störning är NJA 1995 s. 48 (officern i Falun). Det som är värdefullt att understryka är att officeren led av en kortvarig alkoholpsykos och att han haft störningen vid gärningen men inte vid undersökning. Detta vid en tid då fängelseförbudet fortfarande var gällande. Officeren hade inte något vårdbehov eller en allvarlig psykisk störning vid undersökningen. Det är inte önskvärt enligt Aldiné att den tilltalade har "*det ena men inte det andra*" och menar allvarlig psykisk störning vid gärningen men inte vid undersökningstillfället. Att officeren endast haft en allvarlig psykisk störning vid gärningen innebar att endast påföljder likt skyddstillsyn var möjliga. Det var enligt Aldiné inte rimligt för domstolen att döma ut. Därför dömde HD till livstidsfängelse med resonemanget att det inte kunde vara lagstiftarens mening att en gärning likt massmordet i Falun skulle få påföljden skyddstillsyn. Därmed dömde HD mot lagen i och med det då gällande fängelseförbudet. Domen meddelades 1995 och tio år senare 2008 ändrades lagen från fängelseförbud till fängelsepresumtion.²⁴¹

---

²³⁸ Telefonintervju med Peter Aldiné den 26 december 2015.

²³⁹ Ibid.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Ibid.

Aldiné avslutar intervjun med att säga att han rent allmänt tycker att Sverige har ett bra och robust begrepp som fungerar i vardagen. Han upplevde att termen allvarlig psykisk störning är över lag förutsebar.²⁴²

---

²⁴² Telefonintervju med Peter Aldiné den 26 december 2015.

6 Analys och slutsatser

6.1 Analys

Syftet med uppsatsen var att utreda termen allvarlig psykisk störning och dess tillämpning för att kunna besvara frågan:

Leder oenigheten kring termen allvarlig psykisk störning till en brist i förutsebarheten för individen?

För att kunna få de byggstenar som krävs för att kunna besvara uppsatsens frågeställning har fyra mindre frågor besvarats.

6.1.1 Hur har lagstiftningen och hanteringen kring allvarlig psykiskt störning utvecklats över tid?

Historiken i andra kapitlet visar att utvecklingen gått från en väldigt inkluderande särreglering för psykiskt avvikande lagöverträdare där bedömningen varit godtycklig. Det har förändrats till att termen allvarlig psykisk störning infördes tillsammans med ett väldigt reglerat system för bedömning av psykiskt störda lagöverträdare. Det kan därför sägas att lagutvecklingen skett i samband med att ett behov har upptäckts, från okontrollerad och godtycklig till mer och mer kontroll. Rättsutvecklingen har gått från att ha hanterat alla som varit psykiskt avvikande till att idag endast inkludera en ytterst liten andel av de som begått brott. Från en massa behandlingsbara till ett fåtal individer med vårdbehov.

6.1.2 Hur definieras allvarlig psykisk störning i lag och doktrin?

Precis som det presenteras i delvis historikens och delvis i den gällande rättens sammanfattning så fanns det inte mycket vägledning att hämta i lagen kring hur termen allvarlig psykisk störning skulle definieras. Det är uppenbart att den tilltalade ska vara allvarlig psykiskt störd, men det står ingenting om vad som utgör en allvarlig psykisk störning. Det är inte ovanligt att om jag berättar om min uppsats eller något av rättsfallen i den för någon i min omgivning att man får samma svar varje gång ”Men den personen är ju allvarligt psykiskt störd”. Det visar att det inte finns en insikt i vad en allvarligt psykisk störning är endast med en presentation av termens

tre ord. Det är svårt att argumentera för att bristen på definition upprätthåller rättsäkerhetens krav på förutsebarhet.

Det finns emellertid vägledning att hitta i den proposition som föregick införandet av termen. Det kan sammanfattas med att termens grunddefinitioner finns att utläsa i propositionen och att det uppnår ett visst mått av rättsäkerhetens krav på förutsebarhet. I propositionen presenteras även ett sätt att bedöma ytterliga psykiska störningar utifrån dess art och grad för att bedöma om störningen är att se som allvarlig.

Det som stadgas i propositionen är mycket och mycket det som än idag utgör störst vägledning. Termen har inkluderat, men kanske främst exkluderat, psykiska avvikelser över tid. Detta gör att det som går att hitta i propositionen är inte den fullständiga sanningen kring vad som utgör en allvarlig psykisk störning. Det finns tillstånd som räknas in men som genom praxis exkluderats. Det gör att den förutsebarhet som upprätthålls genom svaren som står att finna i propositionen från 1991 inte är fullständig. Det krävs även att den som söker insikt i definitionen av en allvarlig psykisk störning gör en rättsfallsstudie över hur termen utvecklats över tid. Det är svårt att med den insikten motivera att rättsäkerhetens krav på förutsebarhet uppnås till fullo.

Med hjälp av propositionen går det att få en övergripande och ungefärlig kunskap, men för att en djupare insikt ska nås krävs även en studie av praxis. Det går därför att svara på att det finns en definition, men det krävs att den som söker vägledning antingen söker det i förarbeten eller får sammanställa information från praxis och doktrin. Det som går att fråga är om det är tillräckligt tillgängligt för att anse att förutsebarheten uppnås.

6.1.3 Hur tillämpas allvarlig psykisk störning i praxis?

Termen allvarlig psykisk störning tillämpas i praxis i enlighet med det som skrivits ovan gällande definitionerna av termen. Det som går att fastställa är att rätten med hjälp av § 7-intygen, de rättspsykiatriska utlåtanden och Rättsliga rådets yttranden bedömer om det finns tillräckligt underlag att en allvarlig psykisk störning förelegat.

Som ovan nämnt kan det av rättsfallen som presenterats verka som att yttrande från Rättsliga rådet inhämtas i de flesta fallen, vilket inte stämmer. Det är väldigt få fall som yttrande inhämtas, och det i få av dessa som motsäger den slutsats som den rättspsykiatriska undersökningen presenterat.

Därför representerar inte de fall som analyserats i uppsatsen vanligt förekommande förfaranden. De har istället valts ut för att det är i fallen med yttranden och motstridiga utlåtande som rätten för längre resonemang gällande om allvarlig psykisk störning och de överväganden som gjorts.

Det som går att hämta från rättsfallsstudien är att i samtliga fall följs en tydlig systematik, som utgörs av de olika utlåtandenas hierarki. Om en osäkerhet kvarstår eller om begäran gör inhämtas ett yttrande från Rättsliga rådet. Detta säkerställer rättssäkerhet då det möjliggör ett andra utlåtande. Det kan sägas att yttrandet som inhämtas kan ses som en högre instans, men inte att utfallet är bindande. Rätten ska alltid väga utlåtandena mot varandra, men likväl ger det ytterligare grund till bedömningen om en allvarlig psykisk störning förelegat. I de fall där yttrande inte inhämtas från Rättsliga rådet tycks det tyvärr finnas en tendens hos rätten att inte närmre kommentera utlåtandena från den rättspsykiatriska undersökningen. Då tycks endast en mening utgöra ställningstagandet som sedan avgör påföljden för den tilltalade.

Med hjälp av att ha utrett praxis kronologiskt har det gått att följa de förändringar som skett genom lagändringar eller prejudikat. Även det ger en trygghet att rätten följer den rättsutveckling som skett.

Definitionen av allvarlig psykisk störning har genom praxis förändrats över tid. Genom fallet i Falun 1994 och Samurajmålet går det att dra slutsatsen att ett kortvarigt rusutlöst psykostillstånd inte är detsamma som en allvarlig psykisk störning. Det som dock är anmärkningsvärt är att i fallet med officeren gällde fängelseförbudet men trots det dömdes fängelse ut. HD dömde stick i stäv med lagstiftningen. Det gör att det finns en viss tvekan i förutsebarheten om termen ska studeras med hjälp av praxis. Bristen har dock avhjälpas i och med att fängelsepresumtionen infördes 2008.

Just på grund av kunskapen som praxis bidrog med kan termen lättare definieras. Dock är det inte tal om en entydig lista av störningar. Det är snarare så att en studie av praxis i kombination med förarbeten och doktrin gör definitionen tydligare.

6.1.4 Hur är synen på termen allvarlig psykisk störning hos yrkesaktiva jurister och rättspsykiatriker?

Med den kunskapen kring historik, lagstiftning och praxis behandlas nästa fråga genom de intervjuer som presenteras i kapitel fem.

I intervjuerna blir det uppenbart att den kritik som finns mot termen inte är mot termens uppbyggnad. Det som Aldiné presenterar som en eventuell kritik är att termens tillämpas snävare och snävare, men att antalet lagöverträdare med vårdbehov inte minskar. Johansson kritiserar egentligen inte termen i något avseende, det hon möjligtvis har som kritik är hur termen uppfattas. Hon menar att termen inte är juristernas, det är rättspsykiatrikernas och därmed är det inte jurister som ska definiera begreppet. Det som hon underströk var att rätten endast bedömer utlåtandena i fråga om omständigheterna som rått vid bedömningen och att kompetensen som utfört undersökningen ska ha varit säkerställd.

Att varken Aldiné eller Johansson hade någon direkt kritik mot begreppet utan snarare kring omständigheter, så som tillämpning och hur termen uppfattas, kan tolkas på två sätt. Antingen är det så att det inte finns något annat att kritisera eller så är det så att de inte vill kritisera den aktuella lagstiftningen då det inte är av intresse för någon av dem. Jag väljer att inse möjligheten att de inte sagt allt de tänker, men utgår från att båda varit fullständigt sanningsenliga i sina svar.

Om så är fallet så är bristen, för att termen ska vara fullständig i dessa enormt kompetenta sakkunnigas ögon, att termen ska förmedlas bättre till allmänheten och de som arbetar med den. Slutsatsen är därför att definitionen av allvarlig psykisk störning inte kritiseras av varken Johansson eller Aldiné.

Det som förvånade men också är en kunskap som framkommit under arbetet med uppsatsen är att jurister egentligen inte har något med termen att göra. Johansson uttryckte det tydligt. Termen är juridisk och inte medicinsk, men det är inte jurister som ska avgöra om en allvarlig psykisk störning föreligger. Definitionen och ställningstagandet inför termen från Johanssons sida var att resonemanget kring allvarlig psykisk störning skulle kunna utvecklas och få ta mer plats i domskälen. Inte nödvändigtvis vad som faktiskt utgjorde den allvarliga psykiska störningen, men hur rätten resonerat kring det utlåtandet som presenterats från den rättspsykiatriska undersökningen. I de fall där även ett yttrande från Rättsliga rådet presenterats så kan avvägningen mellan dessa två utlåtanden också presenteras med mer tydlighet än det gör i dagens domskäl.

Från Aldinés synvinkel använder han definitionen för att kunna bedöma om den tilltalade som han undersöker faktiskt lider av en allvarlig psykisk störning. Hans ställningstagande till termen är att den är bra och robust, den fungerar i vardagen. Att närmre undersöka hur han tillämpar definitionen är

svårt i denna uppsats då den är juridisk och att närmre undersöka det skulle tangeras till en medicinsk utläggning. Dock är det viktigaste att påpeka att definitionen som idag utgörs av både propositionens vägledning och praxis är tillräcklig enligt Aldiné.

Det kan därför sägas att termen är rättssäker då definitionen är gemensam och att det endast är kompetenta personer som tillämpar den. Kompetensen säkerställer domstolen och de som undersöker har i sin tur kunskap i vad som ska bedömas. Både Johansson och Aldiné var i huvudsak positiva till rättsläget som gäller i dagens lagstiftning. Utifrån deras perspektiv är termen förutsebar på grund av den kombination mellan rättsläget och arbetssättet som tillämpas idag.

6.1.5 Finns det en juridisk och rättspsykiatrisk oenighet kring termen allvarlig psykisk störning som leder till en brist i förutsebarheten?

Med hjälp av dessa svar från underfrågorna är det tid att hantera uppsatsens huvudsakliga frågeställning. Frågan är både lätt och svår att besvara, något som har blivit mer och mer tydligt ju längre arbetet med uppsatsen fortskridit.

Det finns ingen oenighet kring termen. Det som kan ha upplevts som en oenighet, var delvis beroende på att olika slutsatser dragits kring samma persons psykiska tillstånd. Men dessa avvikelser förklarade Aldiné med att det inte är konstigt att experter får olika svar. Det har även framkommit genom undersökning av praxis att det rått olika omständigheter och olika underlag vid bedömningarna, vilket gett olika förutsättningar. Så som vid Dalbymålet då undersökningen påbörjades så tidigt i processen att förundersökningen inte var tillgänglig, vilket försvårade den rättspsykiatriska undersökningens utredning.

Det är inte juristers arbete att definiera termen, den inblandning jurister har med termen är att avläsa utlåtandena och utefter den informationen bedöma aktuell påföljd. Genom utlåtandena får domstolen en omfattande utredning gällande lagöverträdaren som tar alla aspekter av hans liv i beaktande. Det är de som upprättar utlåtandena som kontrollerar att termen allvarlig psykisk störning uppfylls och att de juridiska definitionerna följs. Det är rättspsykiatrikerna som drar gränsen gällande hur allvarlig den psykiska störningen är. Termen är som Johansson sade inte juristernas, utan rättspsykiatrikernas.

Men om jag bortser från detta enkla svar och ser bortom det så är det snarare termens utveckling och inte dess definition som är problematisk. Bara från det att termen infördes i svensk lagstiftning 1991 är det färre som bedöms vara allvarlig psykiskt störda och därför döms till vård. Detta har skett genom praxis men också genom införandet av fängelsepresumtionen. Visst är det så att fängelsepresumtionens införande var med avsikten att möjliggöra fängelse för de utan vårdbehov. Men risken finns också att vissa lagöverträdare där en allvarlig psykisk störning finns också döms till fängelse trots att ett visst vårdbehov föreligger. Detta är varken rättssäkert eller förutsebart. Endast de som är *väldigt* allvarlig psykiskt störda kan ha en säker förutsebarhet, de som *bara* är allvarligt psykiskt störda kan inte vara fullt lika säkra på att påföljden blir rättspsykiatrisk vård. Det kan handla om ytterst få, men likväl har termen snävats till. Dessutom har ytterligare lagöverträdare exkluderas från termen i och med rättsutvecklingen. Aldiné uttryckte att lagöverträdarna måste bli sjukare och sjukare för att räknas lida av en allvarlig psykisk störning.

Detta är en utveckling från att det stått och vägt mellan psykiskt störda och allvarligt psykiskt störda till att nu i vissa fall väga mellan allvarlig psykiskt störda och *väldigt* allvarligt psykiskt störda.

Det finns möjlighet för psykiskt störda att få tillgång till vård även vid ett fängelsestraff som Aldiné påpekar. Men det är inte alltid den vården, eller snarare resurserna för den vården, räcker. Därför är det av yttersta vikt att termen allvarlig psykisk störning inte snävas till allt för mycket och därmed exkluderar många lagöverträdare med en allvarlig psykisk störning med vårdbehov.

Det kan tolkas som att den utveckling som skett följer allmänhetens önskan om att även *galningar* ska straffas och inte vårdas. Detta ofta utan kunskapen kring svårigheterna att friges från rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Den påföljden påpekas specifikt då det är den eller ett väldigt långt fängelsestraff som lagöverträdare för allvarliga brott väger mellan. Precis som Johansson och Aldiné uttryckte kan det vara av intresse att förmedla kunskap kring allvarlig psykisk störning och vad det innebär att dömas till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Det kan i många fall bli långt mycket mer integritetsingripande och längre än fängelsestraffet för samma brott.

Det är inte bara allmänheten eller *icke-jurister* som har en bristande insikt i termen utan även många jurister har en mindre omfattande kunskap om termen. Detta är dock inte ett problem som behöver åtgärdas, jurister

behöver inte veta vad som utgör en allvarlig psykisk störning, det är upp till rättspsykiatrikerna. Det som dock är önskvärt att åtgärda är den bristfälliga kunskap som jurister har kring den hierarki som behandlar allvarlig psykisk störning. Jurister behöver inte veta vad en störning är, men det vi behöver veta är hur det bedöms och vad juristernas uppgift är. Det är inte alltid som juristerna har svaret utan det är de sakkunniga som bidrar med den faktiska kunskapen.

Utifrån den nyvunna kunskapen kring processen bakom de rättspsykiatriska utlåtandena ska rätten bedöma utlåtandena. Det kan då vara mycket givande att veta alla de steg som föregått utlåtandet eller de utlåtandena som presenteras. Jurister ska veta materialet är säkerställt och de ska inte göra en medicinsk bedömning. Det ska bedömas är om materialet tagits fram av kompetenta människor och under vilka omständigheter. Då utlåtandena oftast kommer från rättspsykiatriska undersökningskliniker eller Rättsliga rådet är kompetensen i stort sätt säkrat från början och därmed behöver rätten endast värdera utlåtandena som bevis. Det är inte juristers arbete att undergräva rättspsykiaters utlåtanden, en juristexamen ger inte den kompetens som krävs för att göra en sådan undersökning som rättspsykiatriker utför.

Det går med hjälp av praxis att stärka förutsebarheten gällande termen. Till exempel så kommer med största sannolikhet inte kortvariga rusutlösta psykostillstånd leda till rättspsykiatrisk vård på grund av införandet av fängelsepresumtionen. Men att det krävs en sådan grundlig utredning, som denna uppsats, för att nå den insikten visar att det är svårt att uppnå den förutsebarhet som krävs för rätts säkerheten.

Praxis bidrar också med att säkerställa en viss rätts säkerhet inför termens tillämpning, men inte med en tydlig förutsebarhet. Det som praxis leder till är en förståelse för den metodik som föregår rättens bedömning, processen blir helt enkelt synlig och rättspsykiatrins roll blir klar. Tillvägagångssättet är rättssäkert, lika fall bedöms lika i och med att alla följer samma process och att den genomförs av kompetenta professionella. Det som utgör underlaget för en sådan bedömning görs av rättspsykiatriker baserat på material som är under sekretess. Detta gör att förutsebarheten är ännu mindre och den kommer inte att bli större. Dock har en värdering gjorts att individens integritet är viktigare än allmänhetens insyn, därav bristen i förutsebarheten. Men bakom ridåerna arbetar ett välfungerande system där ett utlåtande arbetas fram genom en enhetlig säkerställd bedömning.

6.2 Slutsats

Det finns inte en brist i rättssäkerheten i att låta kompetenta rättspsykiatriker undersöka lagöverträdare och sedan låta jurister värdera utlåtandena som bevis. Den otydlighet som tycktes finnas bestod i en brist på insikt och kunskap i området kring allvarlig psykisk störning. För många vet för lite. Något som skulle förenkla enormt var om, i enlighet med Aldiné och Johansson sagt, att kunskaps spreds.

Den bristande insynen och de knapphändiga förklaringarna gällande resonemangen kring termen allvarlig psykisk störning gör att förutsebarheten inom termen är liten för allmänheten. Det är något som är lätt att åtgärda med hjälp av tydligare förklaringar i domskälen.

Det som dock är den viktigaste insikten och kunskapen från uppsatsen är kring vem som ska bedöma om allvarlig psykisk störning förelegat. Termen allvarlig psykisk störning är nämligen inte svårdefinierad utan den är svårbedömd och det som är viktigt är att det är inte jurister som ska göra den bedömningen.

7 Käll- och litteraturförteckning

7.1 Litteratur

Belfrage Henrik, *Brottsligheten, psykiatrin, och samhället*, Liber Utbildning AB, Falköping 1995

Berg Ulf, Bergren Nils-Olof, Bäcklund Agneta, Munck Johan, Wersäll Fredrik, Viktor Dag, *Brottsbalken - en kommentar*, band omfattande kap 25-38, Nordstedts blå bibliotek

Diesen Christian, Lernestedt Claes, Lindholm Torun, Petterson Tove, *Likhet inför lagen*, Natur och Kultur, Falun, 2005

Frändberg, Åke, *Om rättssäkerhet*, I: Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet 2000/01:2, s. 269-280

Jareborg, Nils: *Påföljdsbestämningens struktur*: Svensk Juristtidning 1992 s. 78-113

Jareborg, Nils: *Rättsdogmatik som vetenskap I*: Svensk Juristtidning 2004 s. 1-10

Grönwall Lars och Holgersson Leif, *Psykiatrin tvånget och lagen*, Nordstedts juridik, Solna, 2006

Gylling Lindkvist Cecilia, Rosenberg Göran, Rundqvist Karl-Ingvar, *Lagen och psykiatrin*, Publica, Kristianstads boktryckeri, 1992

Korling, Fredric och Zamboni, Mauro: *Juridisk metodlära*, 1 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2013

Lehrberg, Bert: *Praktisk juridisk metod*, 7:e upplagan, Uppsala 4014

Lidberg Lars och Wiklund Nils (red), *Svensk rättspsykiatri*, Studentlitteratur 2004

Olsen, Lena: *Rättsvetenskapliga perspektiv*: Svensk Juristtidning 2004 s. 105-141

Peczenik, Aleksander: *Vad är rätt?* [Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation], 1 uppl., Fritzes förlag, Göteborg, 1995

Peczenik, Aleksander: *Juridikens allmänna läror* I: Svensk Juristtidning 2005 s. 249–272 [Cit]. Peczenik, SvJT 2005]

Qvarsell Roger, *Utan vett och vilja - om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, Carlsson Bokförlag, Stockholm, 1993

Sandgren, Claes: *Är rättsdogmatiken dogmatisk?* I: Tidsskrift for Rettsvitenskap 2005, s. 648–656

Strand, Susanne, Holmberg, Gunnar & Söderberg, Erik, *Den rättspsykiatriska vården*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009

Wennberg, Suzanne, *Introduktion till straffrätten*, 10., rev. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2014

Zila, Josef: *Om rättssäkerhet*, I: Svensk Juristtidning 1990 s. 284-305

7.2 Förarbeten

DS 2007:005, Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

SOU 1956:55, Skyddslag

SOU 1977:23, Psykiskt störda lagöverträdare

SOU 1984:64, Psykiatrin, tvånget och rättsäkerheten

SOU 1995:91, Ett reformerat straffsystem

SOU 1996:185, Straffansvarets gränser

SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar

SOU 2006:91, Vård och stöd till psykiskt störda lagöverträdare

SOU 2012:17, Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd

Proposition 1990/91:58, Om psykiatrisk tvångsvård m.m.

Proposition 1990/91:449, Brott som begåtts under inflytande av allvarlig psykisk störning

Proposition 2007/08:97, Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

7.3 Tidskriftsartiklar

Andiné Peter, Kristiansson Marianne, *Sjuk eller frisk i rättspsykiatrisk mening*, Läkartidningen Nr 15, 2008, Volym 105, sid 1085-1086

Lindstedt, T, Sydsvenskan. (publicerad 3 september 2015, uppdaterad 4 september 2015). *Hustrun slogs ihjäl med en slägghammare*. Hämtad 11 oktober 2015.

<http://www.sydsvenskan.se/lund/hustrun-slogs-ihjal-med-en-slagghammare/>

7.4 Övrigt

Egidius, H. (n.d.). Psykologilexikon. Hämtad 13 december 2015, från <http://www.psykologiguiden.se> , Lexikonet uppdateras kontinuerligt av Henry Egidius

Sveriges Radio. Massmordet i Falun 1994 - P3 Dokumentär. Producerat av: Carl-Magnus Hellegren, (2009, april 5). Hämtad 8 oktober 2015, from <http://sverigesradio.se/sida/avsnitt/83232?programid=2519>

Telefonintervju med Pia Johansson, den 22 december 2015.

Telefonintervju med Peter Andiné, den 16 december 2015.

8 Rättsfallsförteckning

8.1 Tingsrätterna

B 3886-03

8.2 Hovrätterna

B 4163-03

B 10-08

B 1530-15

RH 2001-38

8.3 Högsta Domstolen

B 4607-15

NJA 1995 s. 48

NJA 2001 s. 899.

NJA 2004 s. 702

NJA 2012 s. 45